

Laima Žilinskienė, Renata Tumilaitė

Resocializacijos modeliai ir jų taikymas

Santrauka. Straipsnyje analizuojami nuteistųjų laisvės atėmimo ir alternatyvių bausmių resocializacijos ypatumai. Remiantis užsienio šalių patirtimi, siekiama nustatyti, koks modelis formuojamas Lietuvoje, kokie jo privalumai ir trūkumai, kokios bendruomenių įsitraukimo galimybės į nuteistųjų reintegracijos procesą. Straipsnyje analizuojamas valstybės pareigūnų, visuomeninių organizacijų ekspertų, bendruomenių atstovų bei įkalinimo patirtį turinčių asmenų požiūris į resocializacijos galimybes. Kokybinis tyrimas atskleidė, jog valstybės pareigūnų požiūris daugiau remiasi pagrindiniais rizikos valdymo modelių principais, o visuomeninių organizacijų darbuotojai orientuojasi į individo gerovę bei jo socialinių santykių atkūrimą. Atlikusių bausmę asmenų patirtis rodo, kad visuomeninių organizacijų įsitraukimas daro reikšmingą įtaką jų resocializacijos sėkmei. Remiantis interviu su bendruomenių atstovais, galima teigti, jog lokalioms bendruomenėms dar nėra pasirošiusios įsitraukti į atlikusių bausmę asmenų resocializacijos procesą.

Pagrindiniai žodžiai: nuteistųjų resocializacija, nuteistųjų resocializacijos modeliai.

Keywords: convicts resocialization, contemporary models of convicts resocialization.

Įvadas

Nuteistųjų ir atlikusiųjų bausmę asmenų resocializacija – tai kompleksinis procesas, kurio esmė yra pakartotinė socializacija, siekiant, kad asmuo ateityje savo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis. Tačiau resocializacija nėra vien buvusio socialinio statuso atstatymas, ji gali apimti naujų socialinių vaidmenų perėmimą, įvairių socialiai priimtinių įgūdžių išmokimą. Resocializacijos tikslas taip pat nėra vienalytis: jos naudą turi pajusti ne tik visuomenės nariai, bet ir asmenys, į kuriuos nukreiptas šis procesas. Ypač tai pabrėžtina apie nuteistųjų asmenų resocializaciją.

Kita vertus, resocializacija, ypač nuteistųjų asmenų, susilaukia nevienareikšmio vertinimo. Iki XIX a. aštuntojo dešimtmečio buvo tikima, kad nuteistieji turi galimybę resocializuotis. Vėliau JAV ir Anglijoje resocializacijos idėja pradėta kritikuoti. Buvo manoma, kad jokie resocializacijos modeliai negali sumažinti nusikaltimų skaičiaus ir recidyvizmo, todėl geriausia išeitis – izoliuoti pavojingus asmenis nuo visuomenės griežtinant baudžiamąsias priemones. Tačiau griežtų bausmių taikymo politika taip pat nedavė laukiamo rezultato, ir po trisdešimtmetį trukusio pesimizmo nuteistųjų resocializacijos srityje vėl imta kalbėti apie rea-

bilitacijos naudą (Raynor, Robinson 2005; Ward, Maruna 2007).

Resocializacijos vertinimo prieštaringu-
mas slypi pačiame rehabilitacijos paskirties
klausime – „ar rehabilitacija veikia?“ Tokia
klausimo formuluotė yra nukreipta į patį re-
abilitacijos procesą, jo taikymo efektyvumą.
Tikslingiau būtų klausiti, „ar tai padeda?“
(ard, Maruna 2007; 12). Tokia klausimo
formuluotė kreipia dėmesį į tuos asmenis,
kuriems reikalinga rehabilitacija ir ypač į tuos
asmenis, kurie patys suvokia rehabilitacijos
svarbą. Resocializacijos programų paskir-
tis yra padėti nuteistiems asmenims atrasti
savo tapatybę ir vaidmenį visuomenėje, su-
formuoti reikalingus įgūdžius integruojantis
į visuomenę, skatinti taikiai sugyventi su
kitais visuomenės nariais ir rinktis teisėtus
kelius savo tikslams siekti.

Skirtingų nuteistųjų resocializacijos mo-
delių formavimąsi pirmiausia įtakoja šalies
baudžiamoji politika. Ne mažiau svarbus yra
kultūrinis, socialinis, ekonominis ir politinis
šalies kontekstas bei vykstantys socialiniai
pokyčiai visuomenėje. Kalbant apie šiuolai-
kinius nuteistųjų resocializacijos modelius,
išskiriamos dvi naujausios kryptys: rizikos-
poreikio-reakcijos (angl. *Risk-Need- Res-
ponsivity Model*, toliau RNR) ir gero gyve-
nimo (*Good Lives Model*, toliau GLM) mo-
deliai.

Rizikos-poreikio-reakcijos modelis (RNR)

Šio resocializacijos modelio atsiradimą
galima sieti su rizikos valdymo svarbos ak-
centavimu, nes vadinamai rizikos visuome-

nei būdingos pastangos išvengti blogiausio.
Todėl institucijų veikla nukreipiama pavo-
jų išvengimo linkme, o esant padarytai ža-
lai linkstama atsakomybę perkelti kitiems
(Beck 1992 pg. Ward, Maruna 2007; 45).
Taigi vienu svarbiausių tikslų visuomenėje
tampa rizikos valdymas. Rizikos valdymo
sureikšminimas turėjo įtakos ir nusikaltimų
kontrolės kaip pramonės susiformavimui
(Christie 1999).

RNR modelis buvo sukurtas XX a. de-
vintajame dešimtmetyje Kanadoje, vėliau iš-
plito JAV, Europoje ir kitose pasaulio šalyse.
Pagrindinis RNR modelio principas – nu-
teistųjų padarytos žalos visuomenei suma-
žinimas. Aptariamas modelis susiformavo
kaip alternatyva tuo metu vyravusiam nusi-
kaltimų aiškinimui, kuris akcentavo skurdą,
socialiai nepalankią padėtį visuomenėje kaip
pagrindinius kriminogeninius veiksnius. Pa-
grindiniai šio modelio bruožai susiję su tri-
mis sąvokomis: rizika, poreikiai ir reakcija.
Pirmiausia turi būti įvertinama, kokia yra
rizika, kad nuteistasis pakartotinai pasielgs
nusikalstamai. Rizikos faktoriai laikomi
objektyviai egzistuojančiais, todėl juos gali-
ma pateikti kiekybine išraiška ir paskaičiuo-
ti, kokia tikimybė asmeniui nusikalsti pa-
kartotinai. Rizikos faktoriai šiame modelyje
išskiriami į keturias grupes: polinkiai (pvz.,
asocialios asmenybės bruožai), gyvenimo is-
torijos faktai (pvz., ar anksčiau buvo pada-
ręs nusikalstamą veiką, smurtavęs), santykių
kontekstas (pvz., socialiniai ryšiai su devian-
tinėmis grupėmis ir pan.) ir klinikiniai (pvz.
psichologiniai sutrikimai). Šio modelio šali-
ninkai išskiria aštuonis pagrindinius rizikos
faktorius, kurie gali būti tiek tiesioginėmis,

ties netiesioginėmis nusikalstamo elgesio pasireiškimo priežastimis: asocialios asmenybės savybės, gyvenimo istorijos faktai, nuostatos, draugų ratas, santykiai namuose, mokykloje ar darbe, laisvalaikio praleidimo formos ir narkotinių medžiagų vartojimas. Rizikos faktoriai yra susiję su asmens poreikiais, nes pastarųjų nepasitenkinimas gali didinti riziką pasielgti nusikalstamai. RNR modelio šalininkai išskiria kriminogeninius ir nekriminogeninius asmens poreikius, tačiau teigia, kad dėmesys turi būti skiriamas kriminogeninių poreikių pašalinimui, kadangi nekriminogeniniai poreikiai neturi įtakos rizikos faktorių atsiradimui (Ward, Maruna 2007).

Kitas svarbus RNR modelio elementas yra reakcija, kuri siejama su nuteistojo požiūriu, motyvacija keistis bei santykiu į taikomas resocializacijos priemones. Resocializacijos programa turi būti pritaikyta prie nuteistojo mokymosi būdo, asmeninių ir tarpasmeninių aplinkybių. Būtina atsižvelgti į nuteistojo motyvaciją, lytį bei kultūrinius aspektus (Ward, Maruna 2007; 72-73).

Iš tiesų, tiek rizikos, tiek asmenų poreikių nustatymas yra sudėtingas procesas, kadangi įtraukia vertinimą, t.y. procesas susijęs su vertybėmis. Be to, kai kurie nuteistieji, kuriems nustatytas aukštas rizikos laipsnis, gali neturėti ryškių poreikių nusikalstamam elgesiui, pvz., nuteistas už seksualinį nusikaltimą asmuo gali turėti keblumą užmezgant intymius santykius su kitais žmonėmis, bet pasižymėti puikiais emociniais ir socialiniais įgūdžiais (Ward, Siegert 2002 plg. Ward, Maruna, 2007; 100). Tokiu atveju sunku nustatyti riziką bei poreikius, tuo labiau, kad RNR

modelis daugiausia dėmesio kreipia į kriminogeninius poreikius.

Apskritai rizika, kaip ir nusikaltimai ar nusikaltėliai, yra socialinis konstruktas, todėl jos neįmanoma objektyviai išmatuoti, paskaičiuoti ir pateikti vieną tinkamą rizikos šalinimo sprendimą. RNR modelis kritikuojamas dėl mažai skiriamos dėmesio socialiniams bei kultūriniais veiksniams, kurie taip pat gali turėti įtakos rizikos suvokimui, pvz., baudžiamoji politika, kuri akcentuoja griežtą nuteistųjų kontrolę, gali sukliudyti asmeniui sėkmingai integruotis į visuomenę. Visuomenėje, kurioje svarbiausia yra rizikos kontrolė, dirbtinai didinama nusikaltimų baimė, nuteistieji lieka už visuomenės ribų, nes jų perdėtai bijoma. Todėl rizika dar labiau didėja, nes teistiems asmenims užkertamas kelias siekti savo tikslų teisėtai būdais (Ward, Maruna, 2007; 81).

RNR modelis teikia nereikšmingą vaidmenį socialiniam kontekstui, o kalbant apie nuteistųjų integraciją, socialinės aplinkybės yra labai svarbios, nes asmuo yra susietas su aplinka, kurioje gyvena, todėl kiekviena programa turėtų atsižvelgti į socialines, ekonomines, politines ir kitas įtaką turinčias aplinkybes. Kitas svarbus RNR modelio kritikos aspektas yra tas, jog pagrindiniu nuteistųjų resocializacijos tikslu laikoma nauda visuomenei, kitų visuomenės narių apsauga nuo nusikaltimais padaromos žalos.

Tačiau problema yra ta, kad iškeliant tokį tikslą kaip pagrindinį, sunku pačius nuteistuosius motyvuoti dalyvauti resocializacijos programose. Jeigu nauda bus ne jiems, o kitiems žmonėms, kam tada keistis? Nuteistieji turi „tikėti, kad tai yra geriausias

dalykas jiems ir iš tikrųjų norėti pasiekti sėkmę“ (Ward, Maruna 2007; 83). RNR šalininkų požiūriu, resocializacijos nauda nuteistiesiems – siekiamybė nenusikalsti ir tokiu būdu išvengti sankcijų. Tyrimai parodė, jog susitelkimas į pasiekimų tikslus yra daug efektyvesnis motyvuojant nuteistuosius keistis nei susitelkimas į išvengimo tikslus (Mann, Webster, Schofield, Marshall 2004 pg. Ward, Maruna 2007; 101).

Taigi pozityvūs motyvai yra daug reikšmingesni resocializacijos procese nei neigatyvūs motyvai, tokie, kaip baimė būti sugautam, sulaukti sankcijų ir pan. RNR modelio rėmuose sukurtos programos yra nukreiptos į pakartotinio nusikalstamo elgesio tikimybės mažinimą. Tačiau kiekviena programa turi labai aiškiai matyti savo „klientus“. Kitu atveju programos veiksmingumas gali labai nukentėti. Pvz., Jungtinėje Karalystėje sukurta ir taikyta pagrindimo ir reabilitacijos programa, kurios tikslas – išmokyti nuteistuosius socialinio pažinimo įgūdžių bei socialaus elgesio vertybių – nepasitvirtino, nes jos taikymas buvo tinkamas bendruomenėje, bet ne įkalinimo įstaigoje (Ward, Maruna 2007; 96). Taip pat ši programa labiau pritaikoma nuteistiesiems, kuriems nustatytas žemas rizikos laipsnis.

Gero gyvenimo modelis (GLM)

GLM modelis buvo sukurtas 2004 m. Ward ir kolegų ir šiuo metu yra plačiai taikomas atliekantiems bausmę už įvairius nusikaltimus tokiose šalyse kaip Švedija, Airija, Anglija, Kanada, Australija, Naujoji Zelandija ir JAV. Šio modelio atstovai teigia, jog

pašalinti poreikį nusikalsti galima per visuomenei priimtinių asmens socialinių savybių stiprinimą ir geresnės gyvenimo kokybės sukūrimą. Galimybė nusikalsti gali atsirasti dėl visiems žmonėms kylančių bendrų kliūčių poreikių tenkinimui. Įvairūs moksliniai tyrimai atskleidžia, kad egzistuoja tokie bendražmogiški poreikiai, kurių nepatenkinimas gali paskatinti asmenį elgtis nusikalstamai: gyvenimo kokybė, išsilavinimas, darbinė veikla ir profesionalumas, savarankiškumas, bendruomeniškumas, psichologinis stabilumas ir pan. (Ward, Maruna 2007).

GLM šalininkai neteigia, kad pagrindinis dėmesys turėtų būti skiriamas tik nuteistojo gyvenimo gerinimui. Tai ne tik neatitiktų bausmės paskirties, bet galėtų turėti ir neigiamų padarinių. Rizikos mažinimas šiame modelyje išlaiko savo svarbą, tačiau reabilitacijos procesas nukreipiamas kita linkme – dėmesys pirmiausia skiriamas asmens poreikiams tam, kad jis būtų motyvuotas siekti jam svarbių tikslų. GLM atstovai pritaria, jog vertinimo procese svarbiausiais aspektais turėtų būti rizika, poreikiai ir reakcija, tačiau prideda ir ketvirtąjį komponentą – prioritetus, kurių pagalba skatinti motyvaciją keistis. Tai galima padaryti suteikiant galimybes siekti savo tikslų, ypatingai tų, kurie yra nuteistajam prioritetiniai. GLM programose nuteistieji dalyvauja dėl kelių tikslų: 1) programų pagalba jie iš tikrųjų nori pagerinti savo gyvenimo kokybę, atrodyti geresni prieš šeimos narius arba 2) siekdami geresnės charakteristikos ar paskatinimų iš baudžiamosios justicijos atstovų. GLM šalininkų nuomone, svarbu suteikti asmeniui pasirinkimo laisvę. Tačiau GLM programos

efektyvumą lemia noras keistis, o ne siekis turėti geresnę charakteristiką.

GLM modelyje plačiau suvokiama ir pati rizika, kurią lemia ne tik asmeninės savybės, bet ir socialiniai, kultūriniai bei situaciniai veiksniai. Kadangi rizika nėra statiška ir gali priklausyti nuo besikeičiančios aplinkos, ją vertinant svarbu atsižvelgti į visus minėtus aspektus. Tikslas yra per geresnio gyvenimo visuomenėje priimtinomis formomis skatinti išvengti tikslų siekimo nusikalstamomis priemonėmis. Tam, kad nuteistasis galėtų siekti savo tikslų, jam pirmiausia reikalingi tam tikri įgūdžiai, kuriuos jis gali įgyti užsiėmimų metu. Tačiau šiame procese svarbus ir kitų visuomenės narių (artimųjų, draugų, bendruomenės) palaikymas. Remiantis GLM, žmonės elgiasi nusikalstamai tada, kai dėl tam tikrų kliūčių (vidinių ar išorinių) jie negali pasiekti savo užsibrežtų tikslų teisėtais būdais. „Tam, kad asmenys nebeusikalstų, jiems turi būti suteikiamos žinios, įgūdžiai, galimybės ir išteklių gyventi „gerą“ gyvenimą, atsižvelgiant į jų konkrečias preferencijas, interesus ir vertybes“ (Ward, Maruna 2007; 111).

Taigi turi būti atsižvelgiama tiek į vidines, asmenines aplinkybes, tiek į išorines sąlygas. GLM modelis daugiau nei RNR modelis skiria dėmesį socialinėms, kultūrinėms aplinkybėms, nes asmens elgesį lemia įvairių veiksnių – biologinių, psichologinių, socialinių, kultūrinių – sąveika. „Žmonės gali gerai jaustis tik tokioje bendruomenėje, kuri suteikia emocinę paramą, materialius išteklius, išsilavinimą ir netgi priemones išgyventi“ (Ward, Maruna 2007; 117). So-

cialinis ir kultūrinis kontekstai formuoja didžiąją dalį asmens poreikių bei priemonių šiuos poreikius tenkinti. Todėl svarbu suteikti nuteistajam įgūdžius bei galimybes užmegzti socialinius ryšius su normų besilaikančiais bendruomenės nariais, kurie padėtų reintegrotis į visuomenę ir gyventi visavertį gyvenimą. GLM atstovų nuomone, motyvuoti nuteistuosius keistis geriausia susitelkiant ties teisėtais būdais siekiant tų tikslų, kuriuos jie linkę siekti neteisėtais veiksmais. Asmuo neturi atsakyti to, kas jam svarbu, o tiesiog išmokti pasiekti tikslus kitokiais būdais (Ward, Maruna 2007; 108).

Šiuo atveju svarbu yra atskirti neteisėtus veiksmus ir elgesį nuo individo asmeninių savybių. Motyvuojant nuteistuosius keistis, svarbu užtikrinti, kad jie jaustų darbuotojų pasitikėjimą, pagarbą bei norą padėti sukurti geresnį gyvenimą. Vadovaujantis rizikos modeliu, tai daug sunkiau įgyvendinama, nes nuteistieji matomi per rizikos prizmę, kai pagrindinis nuteistųjų rehabilitacijos tikslas yra visuomenės saugumas. Šiuo požiūriu, GLM galima laikyti labiau humanistiniu resocializacijos modeliu, kuris neatsisako rizikos prielaidų, tačiau koreguoja silpniausias jo vietas ir integruoja kitus svarbius nuteistųjų resocializacijos aspektus. GLM atspindi holistinį požiūrį. Tačiau praktikams, dirbantiems su nuteistaisiais tai gali sukelti sunkumų: veikla gali tapti pernelyg plati. Be to, įvairių nuteistojo gyvenimo sričių įvertinimas bei analizė užima daug laiko bei materialinių resursų (Ward, Maruna 2007; 167).

Švedija: prioritetas GLM

Švedijos, kaip ir kitų Skandinavijos šalių, baudžiamoji praktika remiasi trimis pagrindiniais principais: gyvenimo sąlygų įkalinimo įstaigose normalizavimo/suvienodinimo, kalėjimų atvirumo platesnei visuomenei ir nuteistųjų atsakomybės už kasdienę veiklą skatinimo (Hilborn 2011; 27). Pagrindinis Švedijos baudžiamosios sistemos tikslas yra nusikaltimus padariusių asmenų resocializacija ir integracija į visuomenę. Švedijoje taikomos įvairios socialinės reabilitacijos programos, orientuotos į nusikaltusių asmenų poreikius: stengiamasi gilintis į jų problemas, praeities patirtį, skatinti juos keisti požiūrį tiek į save, tiek į visuomenę. Įkalinimo įstaigose dirbantys pareigūnai mokomi bendrauti, išklaudyti bei suvokti nuteistojo poreikius.

Didelis dėmesys skiriamas nuteistųjų motyvacijos keistis ir kovoti su priklausomybėmis kėlimui. Akcentuojama socialinių ryšių ir žmogiškojo kapitalo svarba resocializacijos procese, todėl statoma daug mažų įkalinimo įstaigų, kad nuteistieji turėtų galimybę dažniau matytis su savo artimaisiais, neprarasti ryšio su visuomene. Visi nuteistieji, atlikę 2/3 bausmės, yra paleidžiami lygtinai, tačiau ne visiems skiriama priežiūra. Probacijos laikotarpis gali trukti ne ilgiau nei vienerius metus. Jos metu nuteistieji dalyvauja šiose programose: „Tik tu ir aš“ ir „Elgesys-pokalbis-pasikeitimas“ (BSF- *Behaviour Change Talk*). Nuteistiesiems dar įkalinimo metu paskiriami kontaktiniai asmenys, dažniausiai įkalinimo įstaigos darbuotojai, kurie padeda planuoti grįžimą į laisvę bei organizuoja kitą reikalin-

gą pagalbą, bendradarbiaudami su kitomis institucijomis.

Švedijoje labai akcentuojama kolektyvinė atsakomybė, todėl probacijos veiklą padeda vykdyti bendruomenės nariai. Visuomenės dalyvavimas yra įtvirtintas ir įstatymais. Švedijos sistema įgyvendina naujausių teorinių išvalgų resocializacijos srityje idėjas ir stengiasi įgyvendinti gero gyvenimo modelio (GLM) principus.

Naujoji Zelandija: prioritetas GLM

Būtent Naujojoje Zelandijoje XX a. paskutiniame dešimtmetyje buvo sukurtas atkuriamasis teisingumas (Raynor, Robinson 2005). Šis modelis siekia susitarimo tarp nusikaltėlio ir aukos. Anksčiau auka į teisingumo įgyvendinimo procesą nebuvo įtraukiama. Taip pat praktikuojamas ir kitų bendruomenės narių įtraukimas, pavyzdžiui, šeimos. Skatinant auką ir nusižengusį įstatymams asmenį susitarti, pastarasis turi priimti atsakomybę už savo veiksmus ir savo pastangomis spręsti problemą, kurią geriau gali suvokti bendraudamas su auka. Čia jis nebėra pasyvus veikėjas, kurį reikia pataisyti, kaip reabilitacinio „gydymo“ modelyje. Taip pat, įtraukiant kitus bendruomenės narius į visą šį procesą, nusikaltimą įvykdęs asmuo jaučia didesnę atsakomybę prieš savo artimuosius jų akivaizdoje. Šio modelio pagrindinis tikslas yra integruoti nusikaltimą įvykdžiusį asmenį į bendruomenę ir padėti jam resocializuotis, nes įkalinimas nepadeda sumažinti nusikaltimų skaičiaus. Teigiama, kad „nusikaltėlio sąmonė yra potencialiai stipresnis ginklas kovojant su deviantiniu

elgesiu negu bausmė“ (Dignan cit. pg. Raynor, Robinson 2005; 140).

Naujojoje Zelandijoje taikomos įvairių tipų atkuriamojo teisingumo programos. Viena iš jų yra šeimos konferencijos, kai į sprendimo priėmimo procesą įtraukiamas nusikaltimą padaręs asmuo, auka ir jų šeimos nariai. Tokios programos yra taikomos jauniems asmenims, padariusiems apysunkius ir sunkius nusikaltimus (išskyrus nužudymą). Konferencijos yra alternatyva teisminiam procesui. Kitas atkuriamojo teisingumo programų tipas orientuotas į bendruomenės narių, savanorių įtraukimą. Ne visada atkuriamojo teisingumo procese dalyvauja auka, tačiau visada paskiriami jos atstovai, kurie galėtų padėti priimti sprendimą, atitinkantį aukos poreikius.

Atlikti tyrimai parodė, kad atkuriamojo teisingumo procesas dažniausiai tenkina tiek aukos, tiek nusikaltimą padariusio asmens poreikius, kadangi sprendimo priėmimo procese atsižvelgiama į abiejų pusių poreikius. Atkuriamojo teisingumo modelis laiko nusikaltimą padariusį asmenį atsakingu už savo veiksmus, todėl jis turi prisiimti tą atsakomybę ir padėti išspręsti konfliktą. Taip asmuo yra įtraukiamas į sprendimo priėmimo procesą, labiau integruojamas į bendruomenę ir nelaikomas pasyviu pagalbos gavėju rehabilitacijos procese. Tyrimai taip pat rodo, kad atkuriamojo teisingumo programų taikymas Naujojoje Zelandijoje turi įtakos recidyvizmui: dalyvavę programose asmenys rečiau pakartotinai nusikalsta, o jei nusikalsta, jų nusikaltimai lengvesni. Atkuriamojo teisingumo programų taikymas yra naudingas ir ekonominiu požiūriu, nes

sutaupo materialinius išteklius, kurie kitu atveju būtų paskiriami teisminiam nagrinėjimui, bausmės vykdymui ir t.t. Taip pat tausojami emociniai su nusikaltimu susijusių asmenų resursai, kuriuos įvertinti būtų gana sudėtinga (Morris, Maxwell 2003).

Naujojoje Zelandijoje nuteistiesiems teikiamos rehabilitacijos ir reintegracijos paslaugos nukreiptos į švietimą, įdarbinimą, konstruktyvią veiklą bei specializuotų programų taikymą. Glaudžiai bendradarbiaujama su įvairiomis tarnybomis ir visuomeninėmis organizacijomis. Į resocializacijos ir reintegracijos procesą įtraukiami savanoriai, kurie suteikia pagalbą ne tik nuteistiesiems, bet ir jų šeimoms.

Visuomenei naudingi darbai organizuojami grupėmis bei individualiai. Probacijos pareigūnas parenka tokį darbą, kuris labiausiai tiktų nuteistajam, atsižvelgiant į nusikalstamą veiką, asmenines aplinkybes, įgūdžius bei poreikius. Visi norintys priimti nuteistuosius viešiesiems darbams ir turintys galimybę juos prižiūrėti, gali kreiptis į atsakingą instituciją ir gauti tam reikalingą finansavimą.

SEL SID SON modelis

Su GLM modeliu glaudžiai susijęs ir Hilborn (2011) aprašytas neurokriminologinis SEL SID SON modelis, skirtas sėkmingam atlikusių laisvės atėmimo bausmę asmenų grįžimui į visuomenę ir socialiai priimtino elgesio skatinimui. SEL SID SON modelis buvo sukurtas 2002–2004 m. ir skirtas padėti asmenims, priklausomiems nuo chroniško įkalinimo.. Šio modelio pagrindą sudaro trys tarpusavyje susiję procesai, pa-

dedantys sėkmingai reintegruoti į visuomenę bei skatinantys asmenis perimti socialiai priimtinius vaidmenis, formuoti socialinius įgūdžius ir ugdyti socialiai priimtino elgesio veikimo principus.

Pirmasis etapas yra socialinis-emocinis mokymasis (SEL – *social emotional learning*), orientuotas į įkalinto asmens socialinių ir kitų problemų sprendimo įgūdžių ugdymą, pykčio valdymą, socialiai priimtinių vertybių išryškirimą ir t.t. Šiame etape svarbus yra motyvuojantis interviu, kurio metu pats asmuo turi nuspręsti, koks jam gali būti prasmingas ir geras gyvenimas. Nepakanka tik identifikuoti problemas, kurioms individas turi pasakyti „ne“. Svarbu atrasti tuos dalykus, kuriems jis nori pasakyti „taip“ ir kurie padarytų jo gyvenimą geresnį. Šis darbo su nuteistuoju etapas gali prasidėti dar jam būnant įkalinimo įstaigoje ir tęstis laisvėje.

Antrasis etapas- socialinio įtraukimo projektas (SID – *social inclusion by design*), kuriame akcentuojama kultūrinio šoko problema. Patekęs į įkalinimo įstaigą asmuo turi prisitaikyti prie ten vyraujančios kultūros arba subkultūros, kurių vertybės, socialiniai vaidmenys, bendravimo būdai labai skiriasi nuo laisvėje gyvenančių žmonių. Paleistas iš įkalinimo įstaigos asmuo vėl turi grįžti ir prisitaikyti prie anksčiau buvusios socialinės aplinkos, kuri neretai būna pakitusi, jei laisvės atėmimo bausmė buvo ilga ar šalis išgyveno reikšmingus socialinius ir kultūrinius pokyčius. Atlikęs laisvės atėmimo bausmę asmuo, grįžęs į visuomenę, nebežino, kaip elgtis, socialinė aplinka yra svetima ir nepažįstama, ir tai gali būti paskata grįžimui prie įprastų elgesio būdų.

Hilborn nuomone beveik visi nuteistieji, išėję į laisvę, susiduria būsto, santykių šeimoje ir su draugais, priklausomybių, sveikatos ir stigmatizacijos problemomis. Dauguma yra diskriminuojami, vertinami pagal išankstinį nusistatymą, todėl neretai jaučiama kitų žmonių baimė. Taigi grįžimo į visuomenę etape svarbu padėti spręsti asmeniui šias problemas ir stengtis užtikrinti, kad aplinka skatintų socialiai priimtino elgesio modelį. Šiame procese labai svarbus yra bendruomenių ir nevyriausybiinių organizacijų įsitraukimas, nes įkalinimas dažnai padaro žalą ne tik pačiam asmeniui, bet ir jo šeimai, bendruomenei. Dėl visų šių kylančių problemų įkalinimas negali būti socialinių problemų sprendimo būdas: įkalinimas padeda sulaukyti, „iššaldyti“ problemas, atitolinti jų sprendimo būdus, o ne jas spręsti. JAV masinio įkalinimo eksperimentas parodė, kad tai, kas iš pradžių atrodė atskirų asmenų problemos, ilgainiui tapo socialinėmis problemomis (Hilborn 2011; 43-44).

Trečiasis aptariamo modelio etapas yra saviorganizacijos konstravimas (angl. SON – *self-organizing narratives*). Šis etapas yra sudėtingiausias, ilgiausiai trunkantis ir reikalaujantis daug pastangų. Tai naujos socialinės tapatybės kūrimas, kai elgtis taip, kaip priimtina visuomenėje, tampa vis lengviau. Neurologijos mokslas teigia, kad didžioji dalis mūsų kasdienių veiksmų yra automatiniai ir nereikalaujantys racionalaus mąstymo. Remiantis šiuo faktu, siekiama, kad socialiai priimtinas elgesys taptų asmeniui įprastas, nesunkiai įgyvendinamas, tačiau tam gali prireikti daugiau laiko. Šis procesas taip pat neatsiejamas nuo aplinkos,

kurioje gyvena asmuo. Jei aplinka skatina nusikalstamą elgesį, asocialų mąstymą, savi-kontrolės tam pasipriešinti neužtenka, todėl SID ir SON modeliai turi veikti išvien. Kai kurie SEL SID SON modelio aspektai sutampa su GLM modelio iškeltais principais, tačiau išsiskiria neurokriminologiniu požiūriu ir atsisako rizikos elemento.

JAV: RNR ir GLM modelių derinimas

Nors JAV baudžiamoji politika laikoma viena griežčiausių, tačiau nusikaltimų problemą bandoma spręsti ne vien izoliuojant nusižengusius įstatymui asmenis, bet ir taikant bei plėtojant alternatyvias bausmes. Tačiau kai kurių autorių, pvz., Marion (2009) JAV neseniai atlikti tyrimai rodo, kad alternatyviomis bausmėmis išplečiamas ir padidinamas kontrolės laukas.

JAV nusikaltimų „reguliuojamo“ politikoje buvo taikomi tiek bausmių griežtinimas, tiek įvairūs resocializacijos modeliai. Kai taikomo resocializacijos modelio efektyvumas neduodavo laukiamų rezultatų, buvo grįžtama prie bausmių griežtinimo ir atvirkščiai. Iki XIX a. pab. vyravo nuomonė, jog pagrindinis nusikaltimų vykdymo kaltininkas yra pati visuomenė, kuri nesugeba savo narių apsaugoti nuo neigiamų padarinių. Tuo remdamasi kalėjimų sistema pasisakė už kalinių atskyrimą nuo visuomenės ir vienas nuo kito. Buvo manoma, jog toks atskyrimas padės nuteistajam pačiam suvokti savo klaidas ir iš jų pasimokyti. Deja, tokia sistema nepasitvirtino, o viso to rezultatas buvo perpildyti kalėjimai ir „sukalbama“ įkalinimo įstaigų administracija. Nors buvo

skatinama griežta disciplina, kaliniai dažnai galėjo daryti daugiau nei leidžiama.

XIX a. pab. Cincinatyje susirinkę reformatoriai bandė kurti naują sistemą: jei nuteistasis pasikeitė, jis turėtų būti paleidžiamas į laisvę. Įkalinimo laikas nebuvo iš karto konkrečiai apsprendžiamas. Kiekvienas nuteistasis buvo nuodugniai apklausiamas, siekiant išsiaiškinti nusikaltimo socialines ir psichologines priežastis ir pagal tai taikyti atitinkamas programas. Dieną kaliniai turėdavo dirbti, o vakare klausytis paskaitų. Tokios sistemos sukūrimą galima būtų išskirti kaip reabilitacinio modelio pradžią. Tačiau čia ir vėl susidurta su problema: ar nuteistieji tik gyvena pagal kalėjime nustatytas taisykles tam, kad būtų greičiau paleisti, ar jie iš tiesų keičiasi? Tuo laikotarpiu įvairios programos pradėjo įgyti labiau mokslinį, nei moralinį, pobūdį.

XX a. ketvirtame dešimtmetyje pradėjo plisti perauklėjimo idėjos (Cole, Smith 1998; 452). Nusikaltėliams būdavo diagnozuojama „liga“ ir paskiriamas jos „gydymas“, dažniausiai grupinė terapija, elgesio modifikacija, įvairios konsultacijos. Tačiau ir toks požiūris pasirodė turįs trūkumų: ne visi paleistieji į laisvę sugebėdavo reintegrotis į visuomenę, pakartotinai nusikalsdavo. Buvo keliamas klausimas, ar visus nusikaltėlius galima perauklėti. Toks požiūris į nuteistųjų resocializaciją greičiau rodo nusikaltimų rizikos valdymo politiką.

Labiau į bendruomenės gerovę orientuotas modelis JAV vyravo nuo 1967 m. iki aštunto dešimtmečio pabaigos (Cole, Smith 1998; 452-453). Šis laikotarpis pasižymėjo įvairiais visuomeniniais judėjimais: kova su

skurdu, judėjimai už piliečių teises, pasipriešinimas Vietnamo karui. Tuo laikotarpiu buvo suabejota tradiciniais valdžios veikimo būdais. Bendruomenės modelio šalininkai pasisakė už tai, jog nuteistiesiems būtų rasta vieta visuomenėje, padėti nusikaltusiam asmeniui tapti geru, naudingu visuomenei piliečiu, tam tikra prasme ignoruojant psichologinio gydymo terapiją. Siūlomas modelis nesugebėjo apsaugoti nuo pakartotinių nusikaltimų. Šio modelio kritikai teigė, jog nusikaltėliai šiuo atveju būdavo nepakankamai nubaudžiami.

XX a. aštuntame dešimtmetyje JAV ir Anglijoje paplito idėja, kad niekas neveikia (*nothing works*) (Raynor, Robinson 2005). Nei įkalinimas, nei įvairios rehabilitacijos programos, niekas nesumažina nusikaltimų ir recidyvizmo atvejų skaičiaus. Iš tiesų šios idėjos tapo populiarios dėl tam tikrų socialinių ir politinių priežasčių: buvo palaikoma idėja, jog kiekvienas žmogus gali susikurti savo gerovę, valstybė nėra už jį atsakinga (Raynor, Robinson 2005). Šiuo atveju visuomenės atsakomybė už nusikaltimus perkeliama į paties asmens atsakomybę.

Nepasitvirtinus tiek visuomenės, tiek paties asmens atsakomybei už vykdomus nusikaltimus po 1970-ųjų JAV vėl grįžtama prie griežtesnės priežiūros taikymo: įvedamas ilgesnis įkalinimo laikas, nuteistieji kalinami vienutėse, taikomos ypač griežtos vidaus tvarkos taisyklės. Šie nusikaltimų rizikos valdymo rezultatai liudijo išaugusį įkaltintų asmenų ir paleistų lygtinai asmenų skaičių. Tačiau tokios priemonės taip pat neturėjo įtakos nusikaltimų skaičiaus mažėjimui (Cole, Smith 1998; 453).

Nuo XX a. septinto dešimtmečio dėmesys skiriamas nuteistajam siekiant padėti susitvarkyti tokias socialines problemas, kaip išsilavinimas, darbo paieška ir t.t. Būtent šiame dešimtmetyje lygtinis nuteisimas tapo plačiai taikoma sankcija. Visus pasikeitimus reabilitacijos srityje sąlygojo pokyčiai visuomenėje tiek mokslo, tiek valstybės politikos srityse. Būtent septintame dešimtmetyje JAV valdžia kovojo su skurdu, todėl ir pagrindinė pagalba, teikiama nuteistiesiems, buvo susijusi su reikiamos finansinės padėties užtikrinimu. Jei lygtinio nuteisimo bausmė yra daug pigesnė nei įkalinimas, tai sunkiems nusikaltėjams reikalinga intensyvi priežiūra ir pakankamai brangios technologijos. Be finansinių aspektų lygtinis nuteisimas turi ir kitų privalumų: nusižengęs įstatymams asmuo, likęs bendruomenėje, gali palaikyti santykius su artimaisiais, dirbti ir tokiu būdu neprarasti reikalingų įgūdžių ir socialinių ryšių.

2008 m. balandžio 9 d. JAV buvo pasirašytas Antros Galimybės (*Second Chance*) aktas, kurio tikslas yra suteikti nuteistiesiems galimybę pakeisti ir pagerinti savo gyvenimą. Šis aktas suteikia dar vieną galimybę žmogui pasikeisti ir tapti visaverčiu visuomenės nariu. Remiantis akto įsigaliojimu nuteistiesiems ribotą laiką teikiamos įvairios paslaugos įkalinimo įstaigose ir išėjus į laisvę (Tarlow 2011; 339). Priešingai nei buvo tikėtasi, šis aktas buvo palaikomas visuomenės, kurios nuostatos bausmių atžvilgiu įgauna švelnėjimo tendenciją.

Nors dauguma (90 proc.) JAV gyventojų mano, kad laisvės atėmimo bausmė yra svarbi, tačiau beveik tokia pati jų dalis (85

proc.) pritaria, kad nuteistųjų rehabilitacija reikalinga (Sims, Johnston 2004 pg. Gideon 2011; 13). Visuomenės nariai palankiai pasisako apie nuteistųjų asmenų švietimą ir profesinį mokymą: 66 proc. respondentų pasisakė už švietimą ir darbinių įgūdžių mokymus (Robert D. *Hart Research Associates 2002*, plg. Tarlow 2011; 342). JAV skyrė didelį dėmesį nuteistųjų grąžinimui į darbo rinką, kai tyrimai patvirtino prielaidą, kad darbo neturėjimas yra susijęs su nusikaltimų darymu. Itin opi yra priklausomybių problema įkalinimo įstaigoje: 68 proc. kalinių yra priklausomi nuo narkotikų ar alkoholio, tačiau tik 15-18 proc. jų yra gydomi ar dalyvauja rehabilitacijos programose (La Vigne, Solomon, Beckman, Dedel 2006 pg. Gideon 2011; 9). Priklausomiems nuteistiesiems taikomos kognityvinės-bihevioristinės programos ir kuriamos terapinės bendruomenės.

Į nuteistųjų resocializacijos procesą JAV įsitraukia ir įvairios visuomeninės organizacijos. Manoma, kad pagalba nuteistiesiems turi būti suteikiama jiems pačiu sunkiausiu metu, t.y. iškart po nuosprendžio ar išėjus iš įkalinimo įstaigos. Suteikus įvairiapusę pagalbą, didėja nuteistųjų galimybės sėkmingai reintegruoti į visuomenę, įsitvirtinti darbo rinkoje bei mažėja tikimybė, kad asmuo pakartotinai įvykdys nusikaltimą. Tokių organizacijų vykdomų programų tyrimai parodė, kad nuteistieji, kuriems buvo suteikta parama, pakartotinai nusizengė įstatymams rečiau nei tie, kurie tokios paramos negavo (Tarlow 2011; 345–348).

Problema yra tame, kad resocializacijos programų ir jose dalyvaujančių asmenų skaičius nėra didelis, trūksta šioje srityje dir-

bančių apmokytų specialistų. Svarbu nepamiršti, kad kiekviena iš valstijų turi dar ir savo įstatymus, todėl jų taikoma praktika gali skirtis. Vienose valstijose, pvz., Vašingtone prieš paleidžiant nuteistuosius į laisvę, jie turi lankyti tam tikrus užsiėmimus, ruošiančius juos sugrįžimui į visuomenę, o Nevadoje ne tik nėra tokios programos, bet nuteistieji, išėję į laisvę, turi nešiotis tam tikrą kortelę, rodančią, kad jie yra buvę kaliniai (Gideon 2011).

Lietuva: RNR modelis ir GLM modelio užuomazgos

Nuteistųjų resocializacijos programos dėl jų specifikos gali būti išskiriamos į dvi kryptis – tai nuteistųjų rehabilitacija atliekant bausmę laisvėje ir įkalinimo įstaigoje. Laisvės atėmimo ir jam alternatyvių bausmių taikymas suponuoja skirtingus nuteistųjų poreikius ir išylančias problemas, į kurias nukreipta nuteistųjų socialinė rehabilitacija. Nuteistųjų resocializacija nėra tikslas pats savaime, pats resocializacijos modelis siejamas su bausmės paskirtimi, resocializacijos procesas pradedamas jau įkalinimo įstaigoje.

Nuteistųjų socialinė rehabilitacija atliekant bausmę laisvėje

Šiuo metu Lietuvoje su laisvės atėmimu nesusijusias bausmes vykdo ir nuteistuosius laisvėje prižiūri penkios regioninės pataisos inspekcijos. Šių inspekcijų veikla apima ne tik bausmę laisvėje atliekančių nuteistųjų priežiūrą, bet ir jų resocializaciją, kuri yra vykdoma programiniu principu. Nuo 2009 m. pradėta vykdyti kognityvinė-bihe-

vioristinė programa „Tik tu ir aš“. Įgyvendinant Švedijos motyvuojančio pokalbio programą „Elgesys-pokalbis-pasikeitimas“, pataisos inspekcijų darbuotojai nuteistuosius motyvuoja gydytis priklausomybes nuo alkoholio ir narkotinių medžiagų. Pataisos inspekcijose vykdomi pagalbos narkomanams projektai. Vienas iš jų yra „Laimėk gyvenimą“, kuris yra vykdomas Vilniaus pataisos inspekcijoje. Šioje institucijoje įskaitoje esantys asmenys motyvuojami gydytis nuo narkomanijos ir siunčiami ilgalaikiai reabilitacijai. Dar 2006 metais buvo sudarytos bendradarbiavimo sutartys su Vilniaus priklausomybės ligų centru, „Meikštų dvaras“, „Pusiaukelė“, VŠĮ „Apsisprendimas“, SBI „Socialinės paramos centras“ (Kalėjimų departamento duomenys).

Dėmesys skiriamas ir pataisos inspekcijų įskaitoje esančių asmenų švietimui, pvz., Klaipėdos pataisos inspekcija vykdo du „Grundtvig“ mokymosi partnerystės projektus: „Educate Generation“ ir „Effective Solutions in Prison Education“. Pataisos inspekcijose taip pat pradėtos naudoti užsienyje plačiai taikomos rizikos vertinimo metodikos (pvz., OASys). Vykdoma ir darbai su nepilnamečiais skirta programa „Equip“.

Bendradarbiaudamos su kitomis valstybės įstaigomis ir nevyriausybinėmis organizacijomis, pataisos inspekcijos vykdo Europos socialinio fondo finansuojamus projektus, pvz., „Pataisos inspekcijų darbo kokybės tobulinimas, organizuojant nuteistųjų, kuriems laisvės atėmimo bausmės vykdymas atidėtas, ir grįžusių iš įkalinimo įstaigų asmenų reintegraciją į darbo rinką“. Šiame projekte

didžiausias dėmesys skiriamas nuteistųjų socialinių įgūdžių formavimui bei šių asmenų įdarbinimui. Pataisos inspekcijos taip pat bendradarbiauja su „Carito“ organizacija ir vykdo bendrus projektus, nukreiptus į nuteistųjų reintegraciją.

Nuteistųjų socialinė reabilitacija įkalinimo įstaigose

Lietuvos įkalinimo įstaigose vykdomos naujai atvykusių į pataisos įstaigą asmenų adaptacijos ir integracijos į visuomenę programos. Šios programos yra privalomos ir bendros visose pataisos įstaigose. Adaptacijos programa skirta nuteistajam susipažinti su įkalinimo įstaigoje esančia tvarka, savo teisėmis ir pareigomis, atrasti savo vaidmenį įkalinimo įstaigoje, kuris yra vertinamas gana dviprasmiškai. Viename iš šios programos tikslų skelbiama, kad nuteistasis turi „<...> surasti savo vietą nuteistųjų bendrijoje ir save pripažinti jos nariu bei realiai įvertinti savo statusą ir vaidmenį grupėje“ (Stalioraitis 2006; 203).

Viena vertus, nuteistasis turi prisitaikyti prie pakitusio gyvenimo įkalinimo įstaigoje, esamos toje įstaigoje sistemos ir palaikyti ryšius su kitais įkalinimais asmenimis, nes neprisitaikęs asmuo visą įkalinimo laiką kęstų nepritaipimo, atstūmimo, atskirties jausmus. Tačiau žinoma, kad įsitraukimas į kalėjimų subkultūrą atneša daugiau problemų nei naudos: įgyjama naudingos informacijos apie nusikaltimų darymą, kriminalinius ryšius, perimami nusikalstamo elgesio pavyzdžiai ir t.t. Taip sukuriama nuteistojo

tapatumo problema, ypač išryškėjanti ir ke-
lianti daug keblumų asmeniui išėjus į laisvę.
2009-2010 m.m. atlikti tyrimai Lietuvos ir
Lenkijos įkalinimo įstaigose, kuriose laisvės
atėmimo bausmę atlieka recidyvistai, rodo,
kad įkalinimo įstaigoje iki šiol galioja so-
vietmečiu įtvirtinti neformalūs įstatymai
(*paniatijos, zakonai*), kurie reguliuoja kali-
nių kasdienį bendravimą ir elgesį, vyrauja
hierarchinė struktūra bei išskirtinumo kūri-
mas (tatuiruotės, žargonas). Nuteistųjų gy-
venime atsispindi ir visuomenėje vykstantys
pokyčiai: svarbesni tampa socialiniai ryšiai,
pinigai, jėga, o ne griežtos sovietmečiu įtvir-
tintos nuteistųjų subkultūros ribos.

Esantys hierarchinės struktūros viršūnėje
lyderiai dažniausiai palaiko ryšius su nusi-
kalstamo pasaulio atstovais laisvėje, turi lėšų
ir neretai užsiima nelegalia veikla įkalinimo
įstaigose, pvz., prekiauja narkotikais. (Pet-
kevičiūtė 2010; 163-164). Santykių tarp
nuteistųjų specifika turi įtakos ir elgesiui
įkalinimo įstaigoje ir, žinoma, resocializaci-
jos poreikiui ir resocializavimosi „kokybei“
dėl siekiamybės likti toje pačioje „kastoje“
ar galimybės kilti pozicijų hierarchijoje. In-
tegracijos į visuomenę programa neatsižvel-
gia į specifinius santykius tarp nuteistųjų
įkalinimo įstaigose. Programa numato pa-
skutinius kelis bausmės atlikimo mėnesius
nuteistajam sudaryti sąlygas, pratinančias
gyventi savarankiškai ir iš naujo suformuoti
buitinius bei bendravimo įgūdžius. Lietuvo-
je dar nėra įkurti užsienyje plačiai paplitę,
vadinamieji „pusiaukelės namai“, į kuriuos
nuteistieji patenka iš įkalinimo įstaigų, ku-
riose sudaromos galimybės pratintis prie gy-

venimo laisvėje. Įkalinimo įstaigose taip pat
vykdoma integracijos į visuomenę progra-
ma, kuri apima nuteistųjų teisinį švietimą
ir socialinės paramos gavimo tvarkos išaiš-
kinimą, svarbiausios informacijos pateikimą
su nukreipimu į tam tikras institucijas, pvz.,
nakvynės namus, jei asmuo išėjęs neturės
kur gyventi. Nuteistiesiems taip pat padeda-
ma spręsti jų psichologines problemas, susi-
tvarkyti asmens dokumentus.

Lietuvos pataisos įstaigose vykdomos ir
nuteistųjų pataisos programos, tačiau skir-
tingose institucijose šios programos skiriasi.
Jos apima nuteistųjų mokymąsi, darbinių
įgūdžių įgijimą, laisvalaikio užsiėmimus,
dvasinių poreikių tenkinimą ir pan. Vyk-
domi ir keli Europos Sąjungos fondų fi-
nansuojami projektai, kuriuos įgyvendina
ir pataisos inspekcijos: „Tik tu ir aš“, „Elge-
sys-pokalbis-pasikeitimas“, nepilnamečiams
skirta programa „Equip“. Taip pat įsigytos ir
pradėtos naudoti įvairios rizikos vertinimo
metodikos: PCL:SV- psichopatijos lygmens
nustatymo, HCR-20- kartotinio smurtinio
elgesio rizikos vertinimo, SVR-20- kartoti-
nio seksualinio nusikalstamo elgesio rizikos
vertinimo, OASys- kartotinio nusikalstamo
elgesio rizikos vertinimo, SARA- kartotinio
smurtinio elgesio šeimoje prieš sutuoktinę
rizikos vertinimo, STATIC-99- kartotinio
seksualinio nusikalstamo elgesio rizikos ver-
tinimo.

Kai kurie projektai dar tėra bandomieji.
Šiuo metu plačiausiai taikoma HCR-20
(kartotinio smurtinio elgesio rizikos vertini-
mo metodika, pagal kurią 2010 m. įvertinti
573 nuteistieji (Kalėjimų departamentas,

2011). Parengta naudojimui seksualiai nusi-kaltusių asmenų terapijos programa SeNAT. Taip pat toliau vykdomas daug dėmesio su-laukęs kompiuterinis simuliacinis žaidimas „Mano kelias“, išleista antra, patobulinta, šio žaidimo versija. Žaidimo tikslas – padėti nuteistiesiems suformuoti bendravimo įgū-džius, įgauti žinių, kurios padėtų įsidarbinti išėjus į laisvę, išmokti tokių problemų spren-dimo ir elgesio būdų, kurie tinkami laisvėje. Kol kas didžioji dalis programų vykdoma finansuojant ES fondams ar remiant kitoms valstybėms. Tačiau tokie finansavimo šalti-niai ne visuomet užtikrina projektų resoci-alizacijos srityje tęstinumą, o tai sunkina tų projektų efektyvumo įvertį.

Kalėjimų departamento duomenimis, 2010 m. įkalinimo įstaigose vykdomose socialinės reabilitacijos programose (išsky-rus privalomas programas) dalyvavo 4030 nuteistųjų, buvo organizuoti 1383 kultūros ir sporto renginiai. Kasmet organizuojama daugiau užsiėmimų doroviniiais, teisiniais bei ekonominiiais klausimais: 2008 m. orga-nizuoti 5022 tokie užsiėmimai, 2009 m. – 8464, o 2010 m. – 10274. Įkalinimo įs-taigose minėtu laikotarpiu veikė penkios nuteistųjų organizacijos, kurių veikloje da-lyvavo 107 asmenys. Auga ir įkalinimo įstai-gose mokslus baigiančių nuteistųjų skaičius: 2008 m. 1042, 2009 m. – 1066, o 2010 m. 1271 nuteistasis gavo mokslo baigimo pažy-mėjimą (990 – profesinės mokyklos, 177 – pagrindinio ir 104 – vidurinio išsilavinimo). Lietuvoje taikomos resocializacijos progra-mos yra orientuotos į rizikos valdymą, pri-imtinesnis yra RNR modelis.

Nevyriausybinų organizacijų ir bendruomenių vaidmuo resocializacijos procese

Nuteistųjų resocializacijos procese labai svarbus visuomenės įsitraukimas bei palai-kymas. Tam, kad visuomenė geriau suvoktų pataisos įstaigų darbo svarbą ir žinotų daly-vavimo nuteistųjų socialinės reabilitacijos procese galimybes, būtina skleisti informaci-ją apie valstybės įstaigų atliekamą veiklą bei nevyriausybinų įstaigų, asociacijų, savanorių įsitraukimą. Nors nuteistųjų resocializacijos procesas nukreiptas į pačius nuteistuosius, jo nauda yra svarbi ne tik jiems, bet ir visuome-nei. Sėkmingos resocializacijos ir reintegraci-jos rezultatas – visuomenės narys, besilaikan-tis įstatymų ir normų, savo tikslų siekiantis visuomenei priimtinais būdais ir priemonė-mis bei atnešantis naudą savo bendruomenei ir platesnei visuomenės daliai. Bendruomenės yra tarsi bankai, kuriuose saugomas socialinis kapitalas ir iš kurių asmuo tam tikrame gyve-nimo etape gali paimti paskolą (Stohr, Walsh, Hemmens 2009; 348). Svarbu paminėti, kad tai ne tik padeda nuteistajam lengviau inte-gruotis į visuomenę, bet ir taupo valstybės lėšas.

Nuolatinis laisvės atėmimo bausme nu-teistų asmenų bendravimas su laisvėje esan-čiais bendruomenės nariais padeda nuteis-tiesiems neprarasti ryšio su išoriniu pasauli-niu, palaikyti ir ugdyti socialinius įgūdžius, mokytis ar gerinti bendravimo būdus, pri-imtinius laisvėje. Galima teigti, kad didesnis bendruomenių įsitraukimas padeda atstatyti pusiausvyrą tarp kontrolės ir paramos nu-teistajam.

Šiuo metu iš nevyriausybinių organizacijų, veikiančių Lietuvoje ir bendradarbiaujančių su valstybės įstaigomis, didžiausią vaidmenį nuteistųjų resocializacijos procese atlieka Lietuvos kalinių globos draugija bei organizacija „Lietuvos Caritas“. Pastaroji organizacija rūpinasi ir teikia paramą įvairioms socialinės rizikos grupėms. Nuo 2001 metų „Lietuvos Caritas“ vykdo nuolatinę programą „Kalinių ir buvusių nuteistųjų globa ir reintegracija“, taip pat dalyvauja ES projektuose: 2006-2008 m. vykdytas projektas „Gyventi laisvai laisvėje“, nuo 2009 m. vykdomas projektas „Nuteistųjų ir grįžusių iš įkalinimo įstaigų asmenų bei jų šeimos narių integracijos į darbo rinką modelio, priemonių, paslaugų sukūrimas ir įgyvendinimas“.¹

Lietuvos kalinių globos draugijos veikla nukreipta į nuteistųjų laisvės atėmimo bausmę, lygtinai paleistų iš įkalinimo įstaigų asmenų resocializaciją. Ši draugija yra vienintelė nevyriausybė organizacija Lietuvoje, teikianti visapusišką paramą nuteistiesiems, pradedant konsultavimu (teisiniu, psichologiniu ir t.t.), baigiant maitinimu bei, esant galimybei, laikinu apgyvendinimu. Viena iš svarbių šios organizacijos funkcijų yra visuomenės švietimas apie nuteistųjų reintegracijos svarbą (leidinys „Kryžkelė“). Remiantis Danijos pavyzdžiu, Lietuvos kalinių globos draugijoje įkurta Kofoedo mokykla, kurios esminis principas – „padėk pats sau“. Šio principo esmė yra paties atlikusio bausmę

asmens pastangos norint gauti pagalbą ar siekiant pasikeisti..

Taip pat didėja Lietuvos visuomeninių ir religinių organizacijų įsitraukimas į įkalinimų asmenų resocializacijos procesą: 2008 m. suskaičiuoti 1462 šių organizacijų praktinės pagalbos atvejai nuteistiesiems, 2009 m. – 1556, 2010 m. – 1738 (Kalėjimų departamento duomenys). Taip pat „tobulinamas bendradarbiavimo su kitomis institucijomis, asociacijomis ir savanoriais mechanizmas, skatinamas visuomenės dalyvavimas probacijos procese.“ (Kalėjimų departamentas 2011; 3). Svarbus žingsnis šio tikslo link yra 2011 m. balandžio 7d. pasirašyta bendradarbiavimo sutartis tarp Kalėjimų departamento ir Kalinių globos draugijos.²

Lietuvoje privataus sektoriaus įsitraukimas į nuteistųjų socialinę reabilitaciją tiek įkalinimo įstaigose, tiek laisvėje dar nėra plačiai praktikuojamas. Kita vertus, užsienio, ypač JAV, Kanados, šalių praktika rodo, kad privataus sektoriaus įsitraukimas gali skatinti kuo daugiau žmonių įtraukti į kontrolės lauką. Jei nuteistųjų resocializacija taptų verslo dalimi, vadinasi, turėtų būti užtikrinama, kad bus kam šias paslaugas teikti. Resocializacijos sėkmė priklauso ne tik nuo valstybės politikos šiuo klausimu, bet ir nuo bendruomenės pasirengimo spręsti šią problemą, visuomeninių organizacijų galimybių ir iniciatyvos, bet ir nuo nuteistųjų noro keistis ir tapti lygiaverčiais visuomenės nariais³.

¹ www.caritas.lt

² www.kalejimudepartamentas.lt/default.aspx?item=akt_news&cid=3563

³ Siekiant įvertinti resocializacijos programų taikymo tikslingumą ir galimybes Lietuvoje, 2010–2011 m. buvo atlikta 17 giluminių interviu. Tyrime dalyvavo 9 ekspertai, tiesiogiai dirbantys su nuteistaisiais: 6 iš visuome-

Ekspertai-praktikai: kontrolė ir rizikos valdymas

Nuteistųjų resocializacijos programos dar palyginti naujas reiškinys Lietuvos baudžiamajame sistemoje, todėl dirbantys pataros namuose ekspertai-praktikai skirtingai vertina dabartinę Lietuvos nuteistųjų resocializacijos sistemą. Ekspertai-praktikai gana pozityviai vertina resocializacijos galimybes Lietuvoje. Jų vertinimas remiasi daugiau formaliais kriterijais bei kontrolės efektyvumu, užtikrinant saugumą visuomenėje. Ekspertai-praktikai teikia prioritetą rizikos valdymo modeliui. Jų nuomone, kontrolės sistema yra efektyvesnė nei į rehabilitaciją orientuotas skandinaviskasis modelis. Pripažįstama, kad pagrindinis dėmesys skiriamas kontrolei ir bausmėms.

<...>, ... mes tikėtai kontroliuojame ir baudžiame, o neteikiame socialinės paramos ir pagalbos. ... [E7]

Tačiau reikiamos kontrolės užtikrinimui trukdo tarpinstitucinio bendradarbiavimo stoka: atskira institucija atlieka savo pagrindinę, dažniausiai kontroliuojančią, funkciją, ir perkėlus nuteistąjį į kitą įstaigą, atgalinis ryšys prarandamas, resocializacijos procese nevykdomas nuolatinis ir nepertraukiamas darbas su asmenimis.

„Pirmiausiai tuo žmogumi užsiima, pavyzdžiui, policija ir jie pabaigia savo darbą, perduoda bylą prokuratūrai. Prokuratūra pabaigia savo darbą, perduoda teismui. Teismas padaro savo darbą, perduoda bylą kartu su žmogumi į pataisos namus. Pataisos namai padaro savo darbą, atiduoda mums. Mes padarome savo darbą, išleidžiame žmogų. Nėra vientisumo. Viskas, kas per tą laikotarpį nesikeičia – tai tas žmogus. <...>.“ [E7]

Reikiamos kontrolės užtikrinimui būtinas ir nusikaltusio asmens rizikos vertinimas. Visuomenės saugumas priklauso ne tik nuo bausmės, kaip atlygio už nusikalstamą veiką ir poveikio ateityje nenusikalsti, nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnio, kaltės formų, motyvų, tikslų, bendrininkavimo formų ir rūšių, lengvinančių ir sunkinančių aplinkybių, kas atitinka RNR modelio tikslus, nustatymo, bet ir nuo nusikaltėlio charakterio rizikos įvertinimo. Bausmė taptų efektyvesne, jei dar prieš paskiriant bausmę būtų atliktas nusikaltimą įvykdžiosio asmens elgesio rizikos ir galimo kartotinio nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas. Tokiu būdu paskirta bausmė galima būtų įgyvendinti jos paskirtį, t.y. ne tik nubausti, bet ir daryti tam tikrą poveikį siekiant, kad asmuo ateityje nebusikalstų. Akcentuojama, kad prieš bausmės skyrimą svarbu išsiaiškinti, kas padėtų teisiamajam laikytis įstatymų.

niinių organizacijų, šiuo metu aktyviai dalyvaujančių nuteistųjų resocializacijos procese, 3 iš valstybės įstaigos, prižiūrinčios nuteistuosius laisvėje ir 3 interviu su Vilniaus m. seniūnijų bendruomenių atstovais, siekiant išsiaiškinti lokalių bendruomenių vaidmenį ir ištraukimo į nuteistųjų reintegracijos procesą galimybes. Tyrimo metu baigę profesinio mokymo programą visuomeninėje organizacijoje, kuri vykdo tokio pobūdžio 2 mėnesių trukmės programas. Grupės narių skaičius nėra skaitlingas – 10–12 asmenų grupėje.

Tyrimo tikslas: išanalizuoti, kaip ekspertai praktikai ir atlikę bausmę bei dalyvavę resocializacijos programoje asmenys vertina Lietuvoje taikomas resocializacijos programas, į kokį resocializacijos modelį – rizikos valdymas, kontrolės išplėtimas ar asmens gerovės sukūrimas – orientuojamasi; kokie yra atlikusių bausmę asmenų pagrindiniai dalyvavimo resocializacijos programose tikslai.

Ekspertai-praktikai atkreipia dėmesį į tai, kad paskiriant bausmę ar tam tikrus įpareigojimus, kuriuos nuteistasis turi vykdyti bausmės atlikimo metu, nėra atsižvelgiama į asmens poreikius, kas akcentuojama GLM modelyje. Tačiau, ekspertų-praktikų nuomone, Lietuvos praktikoje tai sunkiai įgyvendinama.

„<...> kai vyksta ikiteisminis tyrimas ir siunčiama byla į teismą, tikslinga praveisti tą programą (kalbama apie rizikos vertinimą), kad pamatyti jo silpnąsias vietas<...>skiriant įpareigojimą ar bausmę. [E9]

„<...> teisėjai kartais skiria tuos įpareigojimus <...> nesusimąstydami, kaip po to žmonės galėtų tuos įpareigojimus vykdyti <...> O mums tikrai lieka bausti už tai, kad jie nevykdo. Tai tuomet gaunasi toks uždaras ratas: iš tikrųjų, nėra atsižvelgiama į žmogaus poreikius.<...> Išsiaiškinti reikėtų iki teismo <...>ir į teismą ateitų žmogus šiek tiek tvarkingesnis, galbūt net tada pataisos namų nereikėtų <...>.“ [E7]

Alternatyvių bausmių veiksmingumas taip pat vertinamas nevienareikšmiškai, ir tai rodo, kad nėra vieningo požiūrio į bausmės paskirtį ir galimybę paveikti žmogų taip, kad jis daugiau nebeususikalstų. Ekspertai-praktikai akcentuoja išvengimo, o ne pasiekimų tikslus alternatyvių bausmių įtakoje resocializacijos sėkmei – asmuo turi vengti neteisėto elgesio tam, kad išvengtų sankcijų. Toks požiūris atitinka RNR modelio pagrindinius principus, kurie pabrėžia, kad pirmiausia reikia kelti išvengimo tikslus ir šalinti asmens nusikalstamus poreikius.

„<...> viena iš veiksmingiausių priemonių yra bausmės vykdymo atidėjimas <...>. Asmuo suvokia, kad čia yra kaip paskutinis šansas, nes jeigu jisai per atidėjimo laikotarpį nevykdys to, ką paskyrė teismas, tai tikrai reikės atlikti bausmę. „<...> dėl

laisvės apribojimo, pavyzdžiui, prasmės, <...> kai yra paskirtas įpareigojimas būti naktį, <...> yra veiksminga, nes<...>taip yra apribojamos teisės. <...>.“ [E8]

Ekspertai-praktikai kritiškai vertina ir viešuosius darbus, jiems skiriama mažai dėmesio ir neatsižvelgiama į tai, ar asmuo juos vykdys. Išskiriami tiek formalūs, tiek neformalūs šios bausmės vykdymo ar nevykdymo aspektai, tačiau nekalbama, kiek tokia bausmė yra naudinga pačiam nuteistajam.

„<...> viešųjų darbų bausmė dažniausiai yra skiriama tiems, kurie nesumokėję baudų arba narkomanams. Viešieji darbai narkomanams - pirmiausiai, niekas jų nenori imti, nes iš <...> jų elgesio matosi<...>. Antras dalykas, apie 90 procentų viešųjų darbų neatlieka. Ir vėl mes turime kreiptis į teismą, kad bauda būtų pakeista į areštą. Jau nekalbu apie paieškas, paieškų skelbimą ir visa kita <...>“ [E7]

„<...> kai yra priverstinai <...>baudos pakeičiamos į viešuosius darbus, tai nėra veiksminga<...> nebent pats žmogus prašo. <...>Kai bauda yra pakeičiama į viešuosius darbus, jie tų viešųjų darbų dažniausiai nedirba, <...>. Žmogus tvarkingai išdirba tuomet, kai pats sutinka ar tokių darbų prašo. <...>.“ [E8]

Ekspertų-praktikų nuomone, alternatyvių laisvės atėmimui bausmių taikymas turi ir neigiamus aspektus, nes kai kuriems asmenims atsiranda „nebaudžiamumo sindromas“, ir alternatyvios bausmės taikymas kartais nėra pakankama bausmė pažeidėjui.

„<...>Kai jiems yra skiriamos alternatyvios bausmės ir nėra skiriamas laisvės atėmimas, tai, kaip mes tarp savęs vadiname, atsiranda <...>„nebaudžiamumo sindromas“: aš galiu daryti, ką noriu ir manęs vis tiek nepasodins. Žinoma, galų gale<...>prieinamas liepto galas, bet labai daug problemų yra su tais žmonėmis.“ [E7]

„<...> Kartais tai nepasitvirtina, ypač kai yra bausmės vykdymo atidėjimas, <...> tuo piktnaudžiaujama.“ [E8]

Lietuvoje pastebimas didėjantis dėmesys ir socialinės rehabilitacijos reikšmei, kuris yra įtvirtintas naujame probacijos įstatyme. Tai jau kryptis link GLM, kuris reikalauja skirtingų nei RNR modelyje taktikų, kvalifikacinių reikalavimų bei žmogiškųjų išteklių. Ekspertai-praktikai nėra palankiai nusiteikę naujo probacijos įstatymo įsigaliojimui, nes šis įstatymas numato, kad probacijos tarnybų darbuotojai turės atlikti mažiau kontroliuojančių, bet daugiau socialinės rehabilitacijos funkcijų ir todėl tokią sistemą pritaikyti būtų sudėtinga.

Ekspertai-praktikai rezervuotai vertina resocializacijos priemonių vertę ir efektyvumą, nes nėra iširtas jų poveikis. Jų nuomone, taikomos resocializacijos priemonės neturi didelio poveikio pakartotinių nusikaltimų mažinimui, tobulintinos resocializacijos programos, kurios Lietuvoje nėra tinkamai adaptuotos nuteistiesiems.

„<...> Pavyzdžiui, tam tikri tuose užsiėmimuose pratimai, kurių esmę yra sunku suvokti gyvenančiam Lietuvoje žmogui, <...> mūsų mąstymui kol kas nėra nepritaikyta. Pats paprasčiausias dalykas - programoje labai dažnai yra vartojamas žodis „problema“. Pas mus žodis „problema“ visą laiką asocijuojasi su blogais dalykais. Angliškai žodis „problema“, neturi tokio negatyvumo kaip pas mus. <...> Tu programa yra aukštesnio lygio, tai ir aš stengiuosi į ją parinkti žmones, kurie suprastų ir kuriems būtų lengviau.“ [E7]

Kita su sėkmingu resocializacijos įgyvendinimu Lietuvoje susijusi kliūtis yra specialistų stoka. Ekspertų-praktikų nuomone, nuteistųjų resocializacijos srityje dirba per

mažai specialistų, todėl dirbantiems atitenka didelis krūvis, sunku nuodugniai įvertinti kiekvieno kliento situaciją, išsiaiškinti poreikius bei paskirti tinkamas priemones. Tokiu atveju valstybės įstaigų darbuotojai daugiau atlieka kontroliuojančią funkciją. Be to, ne visi darbuotojai, tiesiogiai dirbantys su nuteistaisiais, turi tokiam darbui tinkamą kvalifikaciją ir pasiruošimą, dėl ko kyla sunkumai vykdant programas.

„<...> Reikia daugiau žinių, žinias reikia tobulinti. <...> Iš tikrųjų yra sunku vesti užsiėmimus<...>, sunkumai kartais atsiranda irdėl bendravimo kultūros<...>.“ [E8]

Šiuolaikiniuose resocializacijos modeliuose teigiama, kad viena iš pagrindinių problemų, kliudančių sėkmingai nuteistųjų resocializacijai, yra pačių nuteistųjų motyvacijos stoka. Su šia problema susiduriama ir Lietuvoje. Žemą daugelio nuteistųjų motyvacijos lygį keistis rodo tai, jog mažai jų savanoriškai dalyvauja pataisos įstaigose vykdomose programose. Didžioji dalis programų dalyvių ateina tik dėl geresnės charakteristikos ar paskatinimų. Tuo tarpu dalyvavimas resocializacijos programose remiasi sananoriškumo principu. Reikalavimas, kad nuteistieji dalyvautų tokiose programose ar skatinimas dalyvauti dėl geresnės charakteristikos neatitinka vieno iš GLM modelių pamatinių principų – motyvacijos skatinimo ir atskleidžia ekspertų-praktikų požiūrį į nuteistąjį kaip į rizikos valdymo objektą.

„Iš tų žmonių, su kuriais aš dirbau programoje „Tik tu ir aš“, savanoris buvo vienas. Visi kiti ėjo, nes <...> manė, kad bus naudinga ateityje, <...> kad į tai bus atsižvelgiama teigiamai.“ [E7]

„<...>Pagal idėją lyg ir neprivalomas, pats nuteistasis turėtų sutikti. <...> Jei nuteistasis tai žinotų, tai <...>nesutiktų. „<...>mažai nuteistųjų galvoja apie savo ateitį.“ [E9]

Programų „paklausą“ taip pat lemia ir tų programų tematika. Ekspertai – praktikai teigia, kad programų temos, susijusios su auka ir jai padaryta žala, dalyviams apskritai neįdomios, nes nuteistuosius domina tokie programų aspektai, kaip žalos atlyginimo nukentėjusiam išvengimas. Tokia suinteresuotumo programa motyvacija neskaitina keistis, bet gali sukelti ir neigiamus padarinius, kadangi nuteistieji gauna teisinės informacijos, kaip apdairiau tęsti nusikalstamą veiklą ir negauti už tai tam tikros bausmės. Kita vertus, galima manyti, kad tokie programų aspektai įtraukiami, tikintis sumažinti sunkesnių nusikaltimų riziką, nes žinodami, kokios sankcijos gresia, nuteistieji ateityje to nedarys. Dialogas tarp nusikaltimą įvykdžiusio asmens ir to nusikaltimo aukos yra ilgas procesas, tačiau dialogo sėkmingumas, visų pirma, priklauso nuo valstybės požiūrio į nusikaltimo auką, jautrumo aukai ir priemonių „normalizuojančių“ nusikaltimo aukos gyvenimą. Nesant reikiamam dėmesiui nusikaltimo aukai valstybės mastu, dialogas tarp nusikaltimo aukos ir nusikaltimą įvykdžiusio asmens praktiškai negalimas.

Į individo gerovę orientuoti resocializacijos modeliai GLM ir SEL SID SON didelę reikšmę teikia socialiniam kontekstui ir bendruomenės įsitraukimui į nuteistųjų resocializaciją. Tokią sistemą siekiama sukurti ir Lietuvoje parengtame probacijos įstatyme, kuriame vienas iš pagrindinių principų yra

savanorystės skatinimas. Ekspertai-praktikai išskiria kelias priežastis, kodėl šiuo metu bendruomenės įsitraukimas yra sunkiai įgyvendinamas. Pirmiausia visuomenė yra mažai informuota apie bausmes ir jų vykdymą, todėl reikalingas didesnis dėmesys visuomenės narių informavimui. Kita savanorių įtraukimo į nuteistųjų resocializacijos procesą kliūtis yra asmens duomenų apsaugos įstatymas.

„<...>Mes kažkada tai svarstėme savanorių klausimą, bet<...>mes nelabai žinojome, kur mūsų darbe galėtume juos pritaikyti. <...>Aš galiu dirbti su byla, kurioje yra visa asmeninė žmogaus informacija: asmens kodai, adresai, jo šeimos narių telefonai, <...>nuosprendyje aprašytas asmens padarytas nusikaltimas. <...>Savanoris būtų žmogus „iš gatvės“. Ar jiems patiems (savanoiams) tai būtų įdomu, ar jiems iš tikrųjų yra toks poreikis.“ [E7]

Kontrolės lauko išplėtimas – dažnesnis laisvėje taikomų bausmių taikymas, glaudesnis tarpinstitucinis bendradarbiavimas bei visuomeninių organizacijų ir bendruomenės narių įtraukimas į nuteistųjų ir bausmę atlikusių asmenų resocializacijos procesą dar nėra diskusijų objektas.

Visuomeninės organizacijos resocializacijos procese: orientacija į asmens gerovę

Labiau pesimistinės nuotaikos apie Lietuvos nuteistųjų resocializacijos galimybes Lietuvoje yra tarp informantų, dirbančių praktinį darbą su nuteistaisiais visuomeninėse organizacijose. Akcentuojama, kad šiuo metu praktiškai nėra suformuota nuteistųjų resocializacijos sistema, kuri būtų pajėgi padėti nuteistiesiems sėkmingai grįžti

į visuomenę. Visuomeninėse organizacijose dirbančių informantų vertinimas remiasi bendravimu su nuteistaisiais, jų patirtimi bei poreikiais.

„<...>Labai silpna, iš tikrųjų. Manychiau, čia yra nearti dirvonai.<...> Jinai neišvystyta, čia tiktai daigai. <...>Lengviausias kelias yra uždaryti, izoliuoti <...>... ir niekam nerūpi, kas su juo toliau bus.“ [E1]

„<...>Kalbant apie kalinius, tai aš tokio daikto įkalinimo vietoje nežinau. <...>Atlikęs bausmę kalinys turi galimybę dalyvauti integracijos į darbo rinką procese, įgyti profesiją, gauti darbą, bet negaliu pasakyti, kad viskas padaryta dėl kalinio. Niekas nepadaryta. Jie (kaliniai) išeina į gatvę, dauguma jų nebeturi namų, neturi jokių socialinių ryšių. Tai apie kokią integraciją mes kalbame? Kas padaryta – tai nakvynės namai, į kuriuos ne visada gali patekti <...>.“ [E2]

“<...>Niekas nepadaryta, nėra tinkamų sąlygų, neturime nei specialių centrų, nei visuomeninių organizacijų, nei savanorių grupių, nei juridinės bazės, <...>nėra tinkamų sąlygų. <...>“ [E3]

Tačiau šios srities informantai įžvelgia ir tam tikras resocializacijos sistemos užuomazgas bei teigiamus poslinkius. Resocializacijos programų efektyvumą lemia programų vykdymo vieta. Informantai palankiau vertina programas, vykdomas jau atlikus bausmę įkalinimo įstaigoje. Laisvėje vykdomos programos leidžia daugiau laiko skirti neformaliai bendravimui su bausmę atlikusiu asmeniu. Toke bendravimas papildomai suteikia informacijos apie programų dalyvių tikslus ir tolimesnius planus. Informantų nuomone, programos bus efektyvios tuomet, kai tų programų dalyviai turės realias galimybes integruotis į darbo rinką. Laisvėje vykdomos programos išplečia galimybių lauką, padedant bausmę atlikusiems

asmenims. Viena iš tokių galimybių yra bendruomenės narių suinteresuotumas ir aktyvumas, nes bendruomenės narių įsitraukimas į resocializacijos programas prisideda prie atlikusio bausmę asmens naujos socialinės tapatybės kūrimo.

„<...>Jie įgauna drąsos, jie nebebijo, jie žino, kad nuėję kažką mokės, galės apibūdinti įrankį ir panašiai. <...> Tai labai daug duoda, ypač pasitikėjimą savimi. Yra tokių, kurie ir įstoja mokytis į profesines mokyklas.“ [E2]

„<...>Daugelis pas mus atėjusiųjų įgyja pasitikėjimo, <...> jiems padedame, bet čia tik mažuma. Kiek galime, tiek padedame. <...> Jie pas mus pasijunta svarbūs. Kai su jais imi elgtis pozityviai ir patys jie nori būti geresni, nebeneri grįžti atgal į įkalinimo įstaigas.“ [E4]

O programų, vykdomų įkalinimo įstaigose, naudingumu yra abejojama dėl tų įstaigų specifiškumo ir paskirties.

„Yra sunku kalėjime išmokyti žmogų, kaip gyventi laisvėje“ [E3].

Poreikis dalyvauti įkalinimo įstaigoje vykdomose resocializacijos programose reikalauja stiprios motyvacijos. Tik tie asmenys, kurie nori keistis, semtis žinių, gali gauti naudos ir iš laisvės atėmimo vietose vykdomų resocializacijos programų. Tačiau skatinti motyvaciją įkalinimo įstaigose yra žymiai sunkiau nei laisvėje. Informantų nuomone, tikslinga individualizuoti bausmę: skiriant bausmę būtina įvertinti kaltinamojo asmenybę, jo poreikius bei požiūrį į galimas resocializacijos priemones. Tik tuomet bausmė gali turėti auklėjamąjį poveikį asmeniui, skatindama jo motyvaciją reintegruoti į visuomenės dalį išpažįstančią įstatymų viršenybę.

„<...> padeda tokios bausmės, kurios yra individualizuotos, kurios paskirtos atsižvelgiant į visapusišką to žmogaus charakteristiką, į jo padarytą nusikalstamą veiką, į pasekmes, į tai, ką galima padaryti, kad jį perauklėtų.“ [E3]

Resocializacijos efektyvumas siejamas su laisvės atėmimo bausmės tikslingumo vertinimu. Informantai vertina neigiamai laisvės atėmimo bausmes, nors pripažįsta, kad jų visiškai atsisakyti nereikėtų. Įkalinimas nėra efektyvi bausmė už padarytą turtinę žalą. Įkalinimas už turtinius nusikaltimus ne tik neįgyvendina bausmės paskirties, bet ir neatitaiso padarytos žalos nukentėjusiajam. Informantų nuomone, priverstinis žalos atlygis būtų efektyvesnė nusikaltimų rizikos valdymo priemonė, nes pakartotinai turtines nusikalstamas veikas darantys asmenys išmoksta apskaičiuoti, kiek galima pavogti norint išvengti griežtesnės bausmės. Žalos atlyginimas leistų išvengti tokių racionalių išskaičiavimų vykdant nusikaltimą. Kitas svarbus aspektas yra bausmės viešumas, susiejant nuteistą su jo socialiniu kontekstu, pabrėžiant priklausymą tam tikrai bendruomenei.

„<...> Ir mes kalbėjome su viena psichologe, kad viešesnės bausmės būtų veiksmingesnės už bausmės atlikimą įkalinimo įstaigoje. <...> Kai Amerikoje žymūs žmonės buvo priversti dirbti viešuosius darbus, <...> jiems buvo gėda. <...> Vadinasi, bus vengiama tokio elgesio, kuris užtrauktų gėdą, nemalonų jausmą.“ [E6]

Laisvės atėmimo bausmės apsunkina išėjusio iš įkalinimo įstaigos asmens reintegraciją. Informantai akcentuoja neigiamus įkalinimo ir kontrolės padarinius: nusikaltamo elgesio, socialinių ryšių ir įgūdžių praradimas ir pan.

„<...> Kalėjimas žmogų labiau gadina. <...> Kiek man teko su jais visais susidurti, tai žmogus, uždarytas į kalėjimą <...> tarp žmogžudžių, recidyvistų, automatiškai tokiu pačiu tampa.“ [E1]

„<...> nutrūksta socialiniai ryšiai, gali palikti žmona, gali atimti vaikus, neleisti su jais pasimatyti. Visa tai labai apsunkina grįžimą į visuomenę, nes jie yra labai nusivylę. Taigi, jie daug ką praranda. Aš jau nekalbu apie tuos, kurie nusikalsta ne vieną kartą, kai jie degradoja, visai dingsta socialiai įgūdžiai, jie nebemoka bendrauti, visai negali integruotis į darbo rinką.“ [E2]

„<...> Aš į ją žiūriu negatyviai. Realiai jokios naudos, jokios socialinės integracijos. Taip vadinama integracija yra kažkokie renginiai, kur jie sueina tik tam, kad gautų pliusiuką, jeigu mato, kad jiems tai paranku, kad po to anksčiau išeiti galės <...>.“ [E5]

Resocializacijos veiksmingumą įkalinimo įstaigose mažina tiek pati aplinka, tiek socialinių ryšių su įstatymų besilaikančiais žmonėmis trūkumas, tiek ir asmens motyvacijos keistis nebuvimas. Todėl visuomeninių organizacijų, teikiančių paramą nuteistiesiems, veikla nukreipta ne tik į motyvacijos siekti geresnio gyvenimo kėlimą, asmeninių problemų sprendimą, bet ir į socialinių santykių atkūrimą. Taip organizuojama veikla atitinka GLM modelyje pateikiamą rizikos koncepciją. Rizika susijusi ne vien su asmeninėmis žmogaus savybėmis, bet ir jo aplinka, todėl resocializacija turi būti nukreipta į abi sritis – asmeninę ir socialinę. Tačiau motyvacija ir yra viena iš kliūčių, kuri yra asmeninių problemų ir socialinių santykių trūkumo rezultatas. Vadinasi, pirmiausia pats žmogus turi norėti keisti savo gyvenimo būdą. Kita vertus, motyvaciją gali skatinti ir išorės veiksniai, tokie kaip socialinis palaikymas. Visuomeninių organizacijų darbuotojai didelę reikšmę tei-

kia būtent motyvacijos, kurios dažniausiai nuteistiesiems trūksta, kėlimui, kadangi tai svarbiausias veiksnys nuteistųjų resocializacijos procese. Informantai mini ir pamatinę GLM akcentą – asmens poreikį ir norą atrasti tuos dalykus, kurie jam padėtų susikurti geresnį gyvenimą.

„<...> jeigu pats žmogus nenori ar nemato prasmės, kas mūsų klientų požiūryje labai dažnai pasitaiko <...>, nieko čia nebepakeisi, <...> Gali siūlyti geriausius mokymus, gali pasakyti, kad darbdavys rytoj atvažiuoja ir rytoj jis gali eiti dirbti <...> gal vieną kartą nueis, bet vis tiek nusimuilins ir, kokias galimybes nepasiūlytum, jis jomis nepasinaudos. Jeigu žmogus turi nors menkiausią tikėjimą <...>, tai jam bent minimaliai tas pavyksta. Kas juos motyvuoja, tai galbūt kitų žmonių arba tų pačių darbuotojų palaikymas ir padrąsinimas. <...>“ [E6]

Kita kliūtis sėkmingai resocializacijai yra priklausomybė nuo alkoholio ar narkotikų. Informantų teigimu, narkomanijos problema tarp nuteistųjų tampa vis aktualesnė, ji visuomenines organizacijas kreipiasi vis daugiau priklausomų žmonių.

„Dabar tas portretas kinta vienu aspektu – žymiai daugiau yra narkomanų.“ [E3]

Šiuolaikiniuose resocializacijos modeliuose reikšmingas bendradarbiavimo tarp valstybinių įstaigų ir nevyriausybinių organizacijų aspektas. Užsienio šalių patirtis rodo, kad tik bendradarbiaujant galima sėkmingai vystyti nuteistųjų resocializaciją. Lietuvoje šiuo metu taip pat siekiama tobulinti valstybės įstaigų bendradarbiavimą su visuomeninėmis organizacijomis ir savanoriais. Informantai patvirtina, kad pastaraisiais metais aktyvesnis tapo bendradarbiavimas tarp valstybės įstaigų ir visuomeninių organizacijų:

jų: vykdomi bendri projektai, visuomeninių organizacijų atstovai dirba valstybinėse įstaigose. Tačiau, informantų nuomone, bendradarbiavimas tarp visuomeninių organizacijų ir valstybinio sektoriaus nuteistųjų resocializacijos ir reintegracijos srityje dar yra tik pradinėje stadijoje, nėra vieningos sistemos, reguliuojančios šį bendradarbiavimą ir informacijos sklaidą. Pvz., kai policija ieško nakvynės namuose žmogaus, kuris jau kurį laiką įkalintas Lukiškių kalėjime.

„<...> Turiu tokią svajonę - žinoti, kas vyksta įkalinimo įstaigose, kad nesikartotume. <...> Bet tokio apibrėžto ryšio dabar nėra. O kas vyksta yra sunku sužinoti, nes tai yra uždara zona.“ [E2]

„<...> Bendradarbiavimo trūkumas daugiausiai ir trukdo tai sistemai veikti. Tokio vieningumo ir kryptingumo gal trūksta <...>. Valstybinės institucijos labiau rūpinasi dokumentais, nevyriausybines organizacijas yra linkusios į praktinį darbą, aiškintis, ko tam žmogui šiuo metu labiau reikia. Pvz., jei reikia psichologo pagalbos, mes surandame nemokamą psichologą, ir tada mes neverčiame žmogaus, pavyzdžiui, ieškotis darbo arba stoti į tą darbo biržą. <...> Netgi darbo stiliai skiriasi ar net požiūris į tai, kas yra reintegracija, <...> Vieniems integracija yra tik darbo rinka, o kitiems - dar ir socialinių ryšių su artimaisiais atstatymas. <...>“ [E6]

Bendruomenės resocializacijos procese: poreikio dalyvauti užuomazgos

Lietuvoje bendruomenių vaidmuo dar nėra reikšmingas nusikaltimų prevencijoje, todėl nuteistųjų reintegracijos klausimas nėra diskusijų objektas. Požiūris į asmenis, grįžusius iš įkalinimo įstaigų, yra atsargus, tačiau ir šiuo atveju labai svarbios yra paties atlikusio bausmę asmens pastangos, noras tapti tos bendruomenės nariu. Tačiau dia-

logas tarp bendruomenės narių ir į tą bendruomenę sugrįžusių iš įkalinimo įstaigų asmenų vyksta sunkiai dėl skirtingų interesų, pomėgių bei gyvenimo būdo.

„<...> Bendrijoje turėjome vieną asmenį, grįžusį iš įkalinimo vietos<...>Pranešė mums policija. Susidūreime su bėdomis - pradėjo lankytis tam tikri draugai, žmonės buvo nepatenkinti. <...> Ir paskui jie išsikraustė į tokią vietą, kur galima laisviau gyventi. Yra tokių butų, kur panašaus lygio asmenys gyvena. Jie tenai greičiau pritampa. <...> Kultūringesnėje terpėje jų veikla erzina, <...>nes jie ir keikiasi, gal išgeria, gal ir šiukšlina. <...> Gyventojų požiūris į juos yra nelabai mielas. Pamatę, kad jiems čia sunku pritapti, išsikrausto, <...>savanoriškai pasitraukia. [B2]

Informantai linkę perkelti atsakomybę už nuteistųjų resocializaciją valstybės institucijoms ir specializuotoms organizacijoms, kadangi tokia veiklos kryptis bendruomenei yra sudėtingai įgyvendinama ir reikalaujanti daug žmogiškųjų ir finansinių išteklių. Lokalios bendruomenės apskritai pradėjo kurtis palyginti neseniai, todėl jų veiklos sritis yra siaura. Taip pat pabrėžiama, kad patys nuteistieji turi norėti keistis ir prisijungti prie bendruomenių veiklos, kadangi, bendruomenių atstovų teigimu, jiems dar nėra tekę įtraukti į savo veiklą žmonių iš šios socialinės grupės. Kalbant apie geros praktikos pavyzdžius, bendruomenių atstovai negalėjo įvardyti tokių bendruomenių, kurios dalyvautų nuteistųjų resocializacijos procese. Interviu atskleidė, kad nors bendruomenės nėra pasiruošusius įsitraukti į nuteistųjų reintegracijos procesą, tačiau jų atstovai nėra iš esmės nusiteikę prieš tokią veiklą ir jei būtų sudarytos visos galimybės ir tinkamos sąlygos, tai galima būtų įgyvendinti.

„<...>Bendruomenė, tai yra tie žmonės, kurie savo laisvu laiku nori kažką padaryt. O dabar integruoti tuos asocialius asmenis bendruomenei būtų labai sudėtinga. <...> Kiekvieną dieną reikia su juo dirbti. Tam yra socialiniai skyriai, jie tikriausiai dirba tuo klausimu. <...> [B1]

„Visuomeninės organizacijos gali tiktai prisidėti, o kontrolę turėtų vykdyti valstybinės organizacijos. Visuomeninė organizacija gali teikti tam tikrą pagalbą, dirbti savanoriais. Pagrindinį darbą turėtų organizuoti seniūnijos, nes tai yra susiję su patalpomis, apmokėjimais. <...> Reikėtų didelio pasiruošimo, labai aktyvių, išsilavinusių, žmonių ir ne vienos specialybės, nes tą žmogų reikia įtikinti. Sunku pasakyti, kaip tai sektųsi, bet tam dalykui reikia daug pasiruošimo ir materialinių išteklių, bet viską galima padaryti.“ [B2]

Dialogą tarp bendruomenės narių ir bausmę atlikusių asmenų lemia ir skirtingi lūkesčiai. Bendruomenės nariai orientuoti į saugumą, kurį turi užtikrinti atitinkamos institucijos, besirūpinančios atlikusių bausmę asmenų reintegracija. Tuo tarpu atlikę bausmę asmenys labiau suinteresuoti paramos gavimu nei galimybe tapti bendruomenės nariais.

„<...>Jie įsivaizduoja kaip realią paramą, jiems reikalingi pinigai, o mūsų bendruomenė, iš esmės, to negali užtikrinti, remti žmones, grįžusius po įkalinimo. Yra įstaigų, kurios rūpinasi tų kalinių integracija į gyvenimą. <...> Kalėjimų departamentas teikia jiems visą informaciją, tarkim, apie tokias socialines įstaigas, kurios užsiima būtent jų integravimu. Aš manau, kad jie (atlikę bausmę asmenys) gauna informacijos pakankamai. Čia jau priklausau, ar jie patys kreipiasi, ar ne. <...> Jeigu žmogus kreiptųsi, tai tikrai jam būtų suteikta visokeriopa pagalba, mes jį įtrauktume į bendruomenės narius.“ [B3]

Yra daug būdų, kaip aktyvūs bendruomenių nariai galėtų palengvinti nuteistųjų

jų reintegraciją. Visų pirma visuomenei trūksta informacijos apie tai, kas vyksta nuteistųjų resocializacijos srityje ir kokiais būdais bendruomenės galėtų prisidėti. Informacijos trūkumas trukdo dialogui tarp bendruomenės narių ir atlikusių bausmę asmenų, atsižvelgiant į tai, kad nuomonė apie nusikaltimus formuojama *mass medių* pagalba. Tačiau jose dažniausiai kalbama apie žiaurios nusikaltimus, ir tai skatina mitų apie nusikalstamą veiką padariusius asmenis, bausmės paplitimą, kas neigiamai veikia nuteistųjų galimybes susirasti darbą ir sėkmingai reintegruoti į visuomenę. Atitinkama informacijos sklaida stabdytų stereotipų plitimą ir skatintų visuomenės narius keisti požiūrį į nuteistuosius bei įsitraukti į jų reintegracijos procesą.

„<...>Aš manau, kad bendruomenėse taip pat galėtų atsirasti mokymai bendruomenių lyderiams. Reiktų bendruomenėse rengti paskaitas, seminarus ar užsiėmimus, kuriuose būtų kalbama apie tai, kas trukdo bendruomenei ir kaip bendruomenė pradeda trukdyti reintegracijai. Viskas nutylima, slepiamos problemos. <...> Rajono grupės iniciatyva galima būtų apsilankyti kalėjime, kad ir kokį koncertą rodyti ar tiesiog diskusijoje dalyvauti gal net ne su pačiais kalininiais, bet su specialistais, kurie tenai dirba, kad tiesiog tuos stereotipus, mitus <...>paneigtume arba patvirtintume. Ne tik blogus mitus, bet ir gerus mitus kartais reikia patvirtinti. Pvz., kad kalinys gali dirbti kalėjime, tai čia yra mitas ir nesąmonė. [E6]

Dialogui tarp bendruomenės narių ir bausmę atlikusių asmenų trukdo socialinių būstų išdėstymas. Šioje srityje informantai mato galimą indėlį padedant spręsti atlikusio bausmę asmens problemas ir prisidedant prie jo reintegracijos galimybių. Tačiau dabartinė valstybės politika nukreipta į sociali-

nių būstų statybą vienoje teritorijoje, tokiu būdu sutelkiant įvairias socialinės rizikos grupes į vieną geografinę vietovę. Kaip rodo JAV patirtis, socialinių būstų išdėstymo politikos pasekmė yra tiek fizinė, tiek socialinė asmenų, atlikusių bausmę įkalinimo įstaigoje, atskirtis nuo likusios visuomenės dalies.

„<...>Dabar Vilniuje darosi beveik getai. Ir tada to rajono bendruomenė šalinasi. Net jeigu tie socialiniai būstai yra tame pačiame rajone, tai jeigu jie būtų ne vienoje krūvoje, pavyzdžiui, ne toje pačioje laiptinėje penki butai, o geriau penkiuose namuose bent jau po vieną butą. Žymiai gerėtų ta situacija, nes tuomet ne taip jaustųsi. Yra kalinių, kurie išeis ir labai norės ramiai gyventi, o yra tokių, kurie patys išgerinėja, vyksta įvairūs dalykai. Ir kai juos visus suvedi į vieną krūvą, tai atsiranda etiketė - čia yra socialiniai būstai, čia daugiausiai nuteistų, čia daugiausiai girtuoklių, čia daugiausiai narkomanų. Ir tas susipriešinimas labai didėja. Tai kažkiek gali įtakoti seniūnijos, gal kiek ir patys bendruomenių aktyvistai.“ [E6]

Atlikusių bausmę asmenų patirtis

Atlikę bausmę asmenys ir dalyvavę vienoje iš visuomeninių organizacijų vykdomose resocializacijos programose skirtingai vertina tų programų vertę šiose institucijose. Informantai palankiai vertina tiek pačią instituciją, tiek pačią profesinio mokymo programą. Nors ne visi ateities planus sieja su pasirinkta specialybe, bet teigia įgavę naujų žinių, įgūdžių bei turintys galimybę bendrauti su jiems padedančiais žmonėmis. Akcentuojama socialinių ryšių svarba, ir tai patvirtina, kad sėkmingas resocializacijos modelis turi remtis visuomeninių organizacijų bei bendruomenių įsitraukimu. Akcentuojama palaikymo ir abipusio pasitikėjimo

svarba pačioje pradžioje, tik išėjus iš įkalini-
mo įstaigos. Todėl dalyvavimas visuomeni-
nių organizacijų vykdomose resocializacijos
programose vertinamas pozityviai ne tik dėl
įgaunamų profesinių įgūdžių, bet ir dėl ly-
giaverčių santykių su šių programų vykdy-
tojais.

„<...> Jie (institucija, kuri vykdo resocializacijos
programas atlikusiems bausmę asmenims) bendrauja
kaip su savimi lygiu. Jie nežiūri į tave kaip į buvusį
kalinį. Ir tai tikrai pirmas dienas yra malonu, kad
tavęs nesmerkia, stengiasi padėti, kad tu įgautum
pasitikėjimą savimi, stotumeisi ant kojų, padeda
ieškoti darbo. Bendravime nesijaučia, kad tu esi kaž-
koks atstumtas. Taip, tikrai, labai patiko (mokymai),
nors eiti nenorėjau. Likau labai patenkinta, nes daug
ko nežinojau, ką sužinojau dabar. <...> nenoriu
nutraukti ryšių, vis tiek aš čia lankysiuosi, ateisiu pas
mokytoją. Tikiuosi, kad bendrausime.“ [N1]

„<...> Būtinai reikia organizacijų, kurios padėtų
žmogui. Iš tikrųjų yra geras Kofedo mokymo cen-
tras. Neseniai apie jį sužinojau, pats dabar šitame
projekte dalyvauju ir man tai labai gerai sekasi.. Pats
matau, kad daug ką sužinojau ir man jau dabar
tai padeda darbe. Aš jaučiuosi čia reikalingas ir visi
labai malonūs.“ [N2]

„<...> Daug ir užsiėmimų įvairių būna: ir maldos
grupės, ir teisinės pamokėlės, įvairūs pasikalbėjimai.
Siuvėjo kvalifikacija pravers, bent jau sau kelnes
pasilenksiu, patalynę siūti galiu. <...> Labai paklausi
specialybė, nes žmonės visada rengsis, o siuvėjas šaltyje
nedirbs.“ [N3]

Informantai nepalankiai vertina įkalini-
mo įstaigose vykdomas resocializacijos pro-
gramas. Tačiau toks vertinimas siejamas ne
su programos turiniu ar programų vykdy-
tojais, kiek su pačių nuteistųjų motyvacijos
stoka. Pagrindinės įkalinimo įstaigose da-
lyvavimo resocializacijos programose prie-
žastys yra laisvo laiko perteklius ir poreikis
gauti geresnę charakteristiką.

„<...> Tiesiai šviesiai pasakysiu – dėl charakte-
ristikos. Teismas į tai labai atsižvelgia. Tai, kad
mano būtų normali charakteristika, tai aš todėl ir
ėjau.“ [N5]

Dalyvavimui resocializacijos programo-
se įkalinimo įstaigose įtakos turi ir kalinių
subkultūros ypatumai, esama hierarchija,
kuri paveikia nuteistųjų gyvenimą, jų elgesį
ir bendravimo būdą. Įžvelgiamas susiprie-
šinimas tarp nuteistųjų ir įkalinimo įstaigų
darbuotojų. administracijos: „normalių“
nuteistųjų taisyklė- nebendrauti su darbuo-
tojais.

„<...> Yra tokia tvarka ir turi laikytis. Savo vietą
turi žinoti, tada niekas tavęs nelies. Nes jei rausies,
tai būna, kad specialiai tave pakiša, bet čia seniau
taip buvo, dabar jau normali tvarka. <...> Tie,
kurie turi daugiau pinigų, tai juos labiau gerbia.
Dar žiūrint, už ką sėdi. Jei vogei turguje rankinukus,
tai čia nepasigirsi. <...> Kai atveža, visi yra lygūs ir
viskas normalu. Jei ką nors prisidirbi, tuomet viskas
keičiasi. <...>“ [N4]

Informantai mini, kad aplinka įkalimo
įstaigoje ne visuomet skatina keistis į gerąją
pusę, kartais toleruojamas nusikalstamas el-
gesys, kontrolės trūkumas:

„<...> Pati aplinka labai paveikia, nes pataisos
namuose yra narkotikų, ten žmonės <...> toliau
kuria savo planus, net ten būdami sugeba padaryti
nusikaltimus. Jie apgauna žmones - skambina,
pasako apie avarijas. Jie suranda žmonių laisvėje,
kurie nueina paimti pinigų. Kiti (kaliniai) tą mato
ir patys užsiori tu lengvų pinigų.“ [N2]

Tačiau svarbiausiu veiksmu, padedančiu
ar kliudančiu sėkmingai resocializacijai, in-
formantai įvardija paties žmogaus motyvaci-
ją, norą keistis.

„<...> Čia tikrai žmogus gali pats pasikeisti. Jeigu
jisai norės normaliai gyventi, tai jis gyvens, ten ir

suklydęs vieną kartą ir antrą kartą, ir sau pasakys „stop“ <...>“ [N1]

„<...>Ir prieš man ateinant čia kažkas norėjo man padėti, bet ar aš kurčias buvau, ar kas man buvo, nežinau. Nieko negirdėjau.“ [N3]

„<...>Pasikeisti turi norėti pats, o taip tai niekas tavęs nepakeis. <...>“ [N4]

Tačiau noras keistis atsiranda tik tuomet, kai atgrasiu tampa „chroniškas įkalinimas“ ir asocialus gyvenimo būdas. Tik tuomet atsiranda motyvacija keistis ir dalyvauti resocializacijos programose.

„<...>Taip buvo iki tol, kol aš pats nesupratau, kad pasiekiau dugną ir pats turiu kažką keisti.“ [N2]

„<...>Kai jau pačiame dugne aš sėdėjau, supratau, kad dėl visko esu aš pats kaltas. Ir ką tada daryti? Negerti ir žiūrėti, kas bus toliau. Ar atsiras žmonių, kurie man padės, kai aš negersiu, ar čia tiktai gražios šnekos ir oro burbulai. Bet pasirodo ne oro burbulai. Padeda, tiktai pačiam reikia norėti. <...>“ [N3]

Asmenys, nuolat atsiduriantys kalėjime, dažnai praranda ryšius su artimais žmonėmis, ir tai neskatina noro keistis. Kita vertus, asocialaus elgesio pavyzdžiai ir patirtis šeimoje, vaikystė vaikų namuose ar internete ir išėjus iš šių įstaigų kylantys objektyvūs sunkumai savarankiškai gyventi skatina nusikalsti. Tokiems žmonėms trūksta savarankiškumo, bendravimo įgūdžių, gebėjimo spręsti asmenines problemas visuomenėje priimtinais būdais. Neigiama patirtis šeimoje kliudo žmogui tapatintis su tais visuomenės nariais, kurie savo tikslų siekia visuomenei priimtinais, teisėtais būdais ir priemonėmis. Bendraujama su tokio paties gyvenimo būdo žmonėmis, kurie irgi nuolat pakliūna į įkalinimo įstaigas. Nusikalstamas elgesys tampa įprastine, neretai ir racionalia veikla.

„<...>Aš sumautai nuo pat vaikystės pradėjau gyventi. Tikrai ne taip turėjo būti. Vaikystėje aš turėjau gyventi taip, kaip dabar gyvenu. <...>“ [N3]

„Jie (nuteistieji) išeina ir po to vėl grįžta, nes laisvėje jiems nėra ką veikti, niekas nelaukia, tik tie patys draugai, kurie irgi sėda. <...>“ [N4]

Informantai ypač akcentuoja priklausomybių problemą, kurią sudėtinga spręsti būnant tokių pat priklausomų asmenų grupėje.

„<...>Aš kai žiūriu į save, tai mane į nusikaltimus visada stūmė tai. Nes kai aš pavartodavau, aš jaučiau, kad aš esu kažkoks visagalis, išskirtinis, galiu vogti, plėšti. Iš tikrųjų buvo girtas mąstymas, todėl aš manau, kad sumažėtų daug nusikaltimų, jei būtų vartojimas apribotas. <...>“ [N2]

„<...>Tas alkoholis viską ir sugadino. Kažkas praleista, nesužiūrėta, o įsikabinti į gyvenimą kiek kartų man buvo duota, tikrai daug kartų. <...> Man visur koją kišo alkoholis.“ [N3]

„<...>Dar ir skolon duoda, kad nori. Kiti ten biznį varo, namus laisvėje pasistato. <...>Dar būna sėda žmogus švarus, o zonoje vartoti pradeda.“ [N4]

Informantai akcentuoja savikontrolės svarbą, kurios dėka galimas naujos tapatybės konstravimas:

„<...> aš dabar net išmokau su talonėliu važinėti <...>. Jei nepramušu talonėlio, tai meluoju ne tik sau, bet ir kitiems. Ir tuomet vėl kitus apgaudinėsiu ir eisiu vogti. <...> Pavyzdžiui, dažnai, kai susinervuoju, noriu keiktis, bet visada sau sakau, jei noriu keiktis, tai yra mano problema. Tada aš sustoju ir viską apgalvoju, ir apsiraminu. Aš save kontroliuoti bandau. <...>Aš džiaugiuosi, kad dabar galiu, kad ir pačią pigiausią dešrą pats nusipirkti, ir ji man labai skani, nes ji pirktą už mano uždirbtus pinigus. <...> Pasikeitė ir mano vertybės, visai kitokios nei tada, kai gėriau. Žinau, kad jei aš girtas, tai ir kitiems blogai, nes galiu juos apiplėšti ar dar ką blogo padaryti.“ [N2]

„<...> Netgi su kitais žmonėmis bendraujant pagauti save, kad tu kitoks, tavo mąstymas kitoks. Nors ir stengiesi, bandai save kontroliuoti, tik teoriškai tai gaunasi. Praktiškai labai sunku.“ [N5]

Apibendrinimas

RNR ir GLM modeliai yra teoriniai konstruktai, netaikomi kaip grynuoliai įvairių šalių resocializacijos praktikose. Kanadoje, JAV orientuojamasi į rizikos valdymą ir kontrolės stiprinimą, užtikrinant saugumą visuomenėje. Švedijoje, Naujojoje Zelandijoje ir eileje kitų valstybių visuomenės saugumas taip pat yra viena iš svarbiausių siekiamybių, tačiau prioritetas skiriamas linkusių nusikalsti asmenų motyvacijos keistis skatinimui, siekiant, kad jų norimų poreikių tenkinimas būtų atliekamas vadovaujantis įstatymų reglamentuojamais būdais ir visuomenės moralinėmis nuostatomis.

Minėtose šalyse naudojami abiejų resocializacijos modelių tipai, skiriasi tik jų dominavimas. RNR ir GLM modelių prioritetas priklauso ne tik nuo politinės, ekonominės ir socialinės šalies aplinkos, bet ir nuo kriminalinės justicijos politikos. Rizikos valdymo ir kontrolės stiprinimo metodo prioritetą atspindi ir šalies baudžiamajame kodekse įtvirtintos bausmės paskirtis. Pvz., pagal galiojančius JAV įstatymus bausmė turi atspindėti nusikalstamos veikos rimtumą/pavojingumą, skatinti pagarbą įstatymui ir suteikti teisingą nubaudimą už nusikalstamą veiką; atgrasinti nuo nusikalstamo elgesio; apsaugoti visuomenę nuo kaltinamojo tolimesnių nusikalstamų veikų; suteikti kaltinamajam reikalingą išsilavinimą ar profesinį mokymą, medicininę priežiūrą ar kitokias pataisos priemones pačiu efekty-

viausiu būdu (JAV kodeksas, 18 skyrius⁴). Šiais bausmės aspektais siekiama užtikrinti saugumą visuomenėje stiprinant kontrolę ir rizikos vertinimą.

Motyvacijos keistis skatinimo prioritetas atspindi Naujosios Zelandijos Bausmių skyrimo akte (2002 m.⁵), kuriame įtvirtintos nuostatos, jog nuosprendžiu turi būti siekiama vieno ar kelių iš šių tikslų: nusikalstamą veiką padaręs asmuo turi būti laikomas atsakingu už aukai ir bendruomenei padarytą žalą; ugdyti/skatinti atsakomybės jausmą bei pripažinimą dėl padarytos žalos; pasirūpinti aukos interesais; pasirūpinti nusikalstama veika padarytos žalos atitaisymu; pasmerkti padariusio nusikalstamą veiką elgesį; sulaukyti nusikalstamą veiką padariusį asmenį ir kitus asmenis nuo tokių pačių ar kitų nusikalstamų veikų darymo; apsaugoti bendruomenę nuo nusikalstamą veiką padariusio asmens; padėti nuteistajam reabilitacijos ir reintegracijos procese (Naujosios Zelandijos Bausmių skyrimo aktas, 2002). Dėmesys skiriamas žalos atlyginimui, dialogui tarp aukos ir nusikaltimą atlikusio asmens, bendruomenės saugumo užtikrinimui.

Nuo 2003 m. įsigaliojusiam Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekso⁶ 41 straipsnyje įtvirtinta bausmės paskirtis nurodo, jog bausme siekiama sulaukyti asmenis nuo nusikalstamų veikų darymo; nubausti nusikalstamą veiką padariusį asmenį; atimti ar apriboti nuteistam asmeniui galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas; paveikti bausmę atlikusius asmenis, kad laikytųsi įsta-

⁴ http://www.law.cornell.edu/uscode/html/uscode18/usc_sec_18_00003553----000-.html

⁵ <http://www.corrections.govt.nz/policy-and-legislation/cpps-operations-manual/volume-1/ii.-pre-sentence-reports/2.-considering-sentencing-options/c.html>

⁶ http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=397523

tymų ir vėl nenusikalstų; užtikrinti teisingumo principo įgyvendinimą. Todėl Lietuvą galima priskirti prie RNR modelių šalininkų, nes saugumo visuomenėje siekiama per kontrolės užtikrinimą ir rizikos vertinimą. Tačiau aptinkamos ir GLM modelio užuomazgos, kurias stengiasi įdiegti ir puoselėti visuomeninės organizacijos, dirbančios su bausmę atlikusiais asmenimis.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Christie N. 1999. Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė. Vilnius: Eugrimas.

Cole G.F., Smith C.E. 1998. The American System of Criminal Justice, 8th ed. Wadsworth Publishing Company: 443-495.

Gideon L. 2011. "Corrections in an Era of Reentry" in Gideon L., Sung H. 2011. Rethinking Corrections. Rehabilitation, Reentry, and Reintegration. SAGE Publications, Inc.: 1-17.

Hilborn J. 2011. "SEL SID SON: A Neurocriminology Model of the Re-entry and Desistance Process" in Ekunwe I.O., Jones R. S. 2011. Global Perspectives on Re-entry. Tampere: Tampere University Press: 21-57.

JAV kodeksas, 18 skyrius. Priėjimas per internetą: http://www.law.cornell.edu/uscode/html/uscode18/uscode_sec_18_00003553---000-.html

Kalėjimų departamentas. 2011-04-08. Kalėjimų departamentas pasirašė bendradarbiavimo sutartį su Lietuvos Kalinių globos draugija. Priėjimas per internetą: http://www.kalejimudepartamentas.lt/default.aspx?item=akt_news&cid=3563

Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos. Kalėjimų departamento ir jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių 2010 metų veiklos pagrindiniai statistiniai duomenys.

Priėjimas per internetą: http://www.kalejimudepartamentas.lt/?item=vkl_at_mt&clang=1

Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos. 2011. 2010 metų veiklos ataskaita. Priėjimas per internetą: http://www.kalejimudepartamentas.lt/?item=vkl_at_mt&clang=1

Resocializacija, šiuolaikinių modelių kontekste, siekia to paties tikslo – visuomenės saugumo ir nusikaltimų skaičiaus mažinimo. Optimalus rezultatas Lietuvoje, siekiant minimo tikslo, bus pasiektas visapusiškai ištyrus abiejų resocializacijos modelių privalumus ir trūkumus, jų įgyvendinimo ir naudojimo patirtį bei jų tarpusavio derinimo ir taikymo galimybes.

Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos Informacinių sistemų ir projektų skyrius. Socialinės rehabilitacijos tarnybų veiklos 2008 m. suvestinė. Priėjimas per internetą: www.kalejimudepartamentas.lt/getfile.aspx?dokid=ABBA1C60-B319-4952-A676-7308C5ED84FC

Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos Informacinių sistemų ir projektų skyrius. Socialinės rehabilitacijos tarnybų veiklos 2009 m. suvestinė. Priėjimas per internetą: http://www.kalejimudepartamentas.lt/default.aspx?item=vkl_at_mt&cid=3173

Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos Informacinių sistemų ir projektų skyrius. Socialinės rehabilitacijos tarnybų veiklos 2010 m. suvestinė. Priėjimas per internetą: http://www.kalejimudepartamentas.lt/default.aspx?item=vkl_at_mt&arch=1&clang=1

Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos Vilniaus regiono pataisos inspekcijos strateginio veiklos plano už 2007 metų pirmą ketvirtį ataskaita. Priėjimas per internetą: <http://www.vrpi.lt/?item=planai&clang=1>

Kanados baudžiamasis kodeksas. Priėjimas per internetą: <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46/page-560.html#h-261>

Kauno regiono pataisos inspekcija. 2009 m. veiklos planas. Priėjimas per internetą: http://www.krpi.lt/?pg=75&clang=1&menu_id=49

Klaipėdos regiono pataisos inspekcija. 2010 m. veiklos analizė. Priėjimas per internetą: http://www.klaipedospi.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=62&Itemid=70

LR Baudžiamasis kodeksas. Aktuali redakcija, 2011-04-28. Priėjimas per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=397523 (žiūrėta 2011-05-09)

Marion N. 2009. "Effectiveness of Community Based Correctional Programs. A Case Study" in Stohr M., Walsh A., Hemmens C. 2009. *Corrections*. SAGE Publications: 451–462.

Morris A., Maxwell G. 2003. „Restorative Justice in New Zealand“ in Von Hirsch A., Roberts J., Bottoms A. E., Roach K., Schiff M. (ed.). 2003. *Restorative Justice and Criminal Justice. Competing or Reconcilable Paradigms?* Portland: HART PUBLISHING: 257-272.

Naujosios Zelandijos Bausmių skyrimo aktas, 2002. Priėjimas per internetą: <http://www.corrections.govt.nz/policy-and-legislation/cpps-operations-manual/volume-1/ii.-pre-sentence-reports/2.-considering-sentencing-options/c.html>

Petkevičiūtė R. 2010. „Įkalinti vyriškumai Lietuvos nuteistųjų subkultūroje ir Lenkijos nuteistųjų subkultūroje“. *Kultūra ir visuomenė* 1 (2): 147–170.

Probacijos įstatymo projektas. 2010 m. Priėjimas per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=385656&cp_query=&cp_tr2=

Raynor P., Robinson G. 2005. *Rehabilitation, Crime and Justice*. Hampshire: PALGRAVE MACMILLIAN.

Stalioraitis P. 2006. Administracinė veikla pataisos įstaigose. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas: 187–241.

Stohr M., Walsh A., Hemmens C. 2009. „Engaging the Community to Prevent Recidivism“ in Stohr M., Walsh A., Hemmens C. 2009. *Corrections*. SAGE Publications: 347–348.

Tarlow M. 2011. "Employment Barriers to Reintegration" in Gideon L., Sung H. 2011. *Rethinking Corrections. Rehabilitation, Reentry, and Reintegration*. SAGE Publications, Inc.: 329–348.

Vilniaus regiono pataisos inspekcija. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos Vilniaus regiono pataisos inspekcijos programos vykdymo ataskaita už 2010 metus. Priėjimas per internetą: <http://www.vrpi.lt/?item=planai&clang=1> (žiūrėta 2011-05-09).

Ward T., Maruna Sh. 2007. *Rehabilitation. Beyond the risk paradigm*. New York: Routledge.
www.caritas.lt. Informacija apie organizacijos veiklą.

ABSTRACT

CONTEMPORARY MODELS FOR CONVICT RESOCIALISATION

The purpose of this article is to analyse the peculiarities of resocialising convicts sentenced to imprisonment, alternative sanctions or community corrections, to identify the model of resocialisation developing in Lithuania, to consider its advantages and disadvantages and to assess the potential within local communities for participation in the re-entry process. The article analyses the attitudes of public officials, NGO experts, local community representatives and individuals with experience of imprisonment and resocialisation. The qualitative research revealed that the attitude of public officials tends to fit with the main principles of risk models, while NGO experts tend to emphasise the importance of individual welfare and social ties. The experience of convicts indicates that the involvement of NGOs in the process of re-integration has a meaningful impact on offenders' successful re-entry. Interviews with local community representatives showed that they are not yet ready to participate in the resocialisation process.

Gauta: 2011 10 20

Pateikta spaudai: 2011 12 11

Sociologijos katedra,
Filosofijos fakultetas
Vilniaus universitetas,
Universiteto 9/1; LT-01513 Vilnius